

Kiegészítések a mosoni zsidóság emlékeihez, emlékezéseihez.

VASS MÁRTA. Az egykori mosonmagyaróvári gettó környékén lakók közül még sokan emlékeznek a holocaust idején történetekre. Az egyik emlékező határozottan állította, hogy Vass Márta tanárnőt is a gettóba zárták, ahonnan a többi őrizetbe vett mosonmagyaróvári, valamint a környékbeli sárga csillaggal megjelöltekkel együtt 1944. június 6-án Győrbe elszállították. Mivel a Hitközség által összeírt zsidó származásúakról, és a kikeresztelkedettekről készült névsorban nem szerepelt ez a név, feltételeztem, hogy az emlékező tévedett. E miatt az Emlékek és Emlékezések a mosoni zsidóságról c. anyagban Vass Mártáról nem emlékeztünk meg. Ezt követő időben, mivel változatlanul többen érdeklődtek Vass Mártáról, érdeklődéssel kezdtem a tanárnőről szóló adatok gyűjtéséhez. Kíváncsivá tett ezzel kapcsolatban több kérdés: ki volt Vass Márta? A tanárnőre a városban meglepően sok azoknak a száma, akik úgy emlékeznek, mintha az elhurcolása óta nem telt volna el több, mint 59 esztendő.

A „Mosonvármegye”korabeli számaiban is találtunk a tanárnőre utaló cikkeket, közülük az alábbi számokból idézünk: 1936. júniusi szám a Polgári Leányiskola záróünnepélyéről tudósít: ... „Ispánki József igazgató könnyekig megható záróbeszédében a ragaszkodó szeretet hangján emlékezett meg a távozott igazgatónőről, és a nyugalomba vonult Vass Márta igazgató-tanárnőről...” 1936. 09. 05. „Vass Márta nyugalomban. Ismét nyugalomba vonult egész élet tiszteletet parancsoló szorgalmas és kitartó munkája után Magyaróvárnak egyik kedves egyénisége. Vass Márta polgári iskolai igazgatónő vesz búcsút a napokban attól az iskolától, amelynek falai között életét eltöltötte. Vass Márta, akit Esztergom nevelt, tanári oklevelének megszerzése után Erdélyben, Hosszúfalun kezdte meg működését, de ott csak egy iskolaéven át tanított, és a következő tanévre áthelyezték Magyaróvárra. És 38 évig folytatta itt szakadatlan munkában gyönyörű hivatását. Nemcsak tanítója és nevelője, de valóságos szerető és gondos édesanyja volt növendékeinek, akik közül mind-mind csak lelkes honleányok kerültek ki. Generációkat nevelt, és első tanítványainak már unokáit tanította az utolsó években. És mindvégig megmaradt a gyengédség, a szív, a figyelem lelkeirányította útján a köteles erély és szigor alkalmazása mellett is. Szerették tanítványai az iskola falain túl is a kedves „Márta néni”, mert hisz „Márta nénije” lett a fiatalok egész sokaságának, de szerette az egész város, amelynek társadalmában nem történt nemes célú, hazafias megmozdulás, ahol őt valaha is nélkülözték, vagy nélkülözhatték volna. Kifejezésre juttatta ezt többször a város közönsége szép jubileumai és kitüntetései alkalmával. A legfelsőbb elismerés is jutalmazta több ízben tevékenységét, így például amikor a kormányzó címzetes igazgatónővé nevezte ki, s amikor legutóbb a VI. fizetési osztályba emelte. A háború utáni években 2 éven át, mint igazgatóhelyettes iskolájának vezetését is reá bízta.

Most, hogy nyugalomba vonul, tanítványainak lelkes légiója és az egész város társadalma nevében feljogosítva érezzük magunkat arra a jókívánságra, hogy közel 40 évi hivatalos munkássága után a legjobb egészségben töltsön el közöttünk még igen sok esztendőt, és maradjon az, aki volt, a mindenki felé egyenes, szívet táró és szeretetet kérő kultúrmunkása ennek a jobb sorsra érdemes kis városnak.”

Mosonvármegye 1936. 09. 23. „- Vass Márta búcsúztatása a polgári leányiskolában. Polgári leányiskolánk tanártestülete és tanulóifjúsága benső háziünnepség keretében búcsúzott el a nyugalombavonult Vass Márta igazgatónőtől. A szerető gyermekkezek dúsan felvirágozták az iskola lépcsőházát, és rajztermét. Bittera Rozmarie IV. o. t. meghatódottan búcsúzott el a tanulóifjúság nevében volt tanárnőjétől, s szeretetük jelül gyönyörű rózsacsokrot nyújtott át a távozó igazgatónőnek. Korber Aranka igazgatónő a maga és

tanártestülete nevében köszöntötte Vass igazgatónőt, kiemelve érdemeit, amelyek számtalanszor részesültek felsőbb helyekről elismerésben. Az iskola ünnepségén részt vett dr. Sattler János polgármester is, aki a város nevében méltatta a távozó tanárnő társadalmi érdemeit, s kívánt kellemes nyugdíjéveket. Pintér Gyula prépost, a volt régi kartársak jókívánásait tolmácsolta a meleg szeretet hangján. Vass Márta igazgatónő könnyes szemmel mondott köszönetet a megnyilvánult szeretetért, és ragaszkodásért, ígérve, hogy mint nyugalmazott tanár is mindig szívesen látogat el az óvári iskolába tanártársai, és tanítványai közé, hol oly sok kedves órát töltött, s hol úgyszólván élete javát élte le.”

Egykori tanítványai, és ismerősei emlékezéseit is lejegyeztem. Közülük válogatva, az elmondottakat lerövidítve – a teljesség igénye nélkül – próbálkozom a tanárnő személyét, és a vele kapcsolatos események történéseit feleleveníteni.

Kettner Dudi: „Vass Márta tanárnővel 1944 május végén találkoztam Mosonban, a Mosonvár utcai gettó előtt. Velem szembe jött, észre vettem a fekete hosszú kabátján a sárga csillagot. Láttam, hogy sokan elkerülték. Amikor a tanárnővel találkoztam, köszöntöttem, aki a vállamra borulva panasolta el bánatát: azt, hogy ő katolikus vallású, még is a gettóba zárták. S míg megszeppenve hallgattam a keserű szavakat, közben eszembe jutott egy régi sérelmem – amely minden egykori mosoni tanulót nagyon bántott. Ugyan is a Polgári Leányiskolában olyan szokás uralkodott, hogy a magyaróvári tanulókat a tanárok – Vass Márta is – a keresztnevükön, minket mosoni leányokat a családnevünkön szólítottak. Ebben a pillanatban szinte egy elégtételt éreztem, hogy most még is velem, egy mosoni leánnyal osztotta meg súlyos bánatát a tanárnő.”

G.M. „Győrbe jártam iskolába. Egy alkalommal Vass Márta megkért, hogy vigyem el javítás céljából az elszakadt rózsafüzérét az apácákhoz, ahol megjavítják. A kérésnek eleget is tettem. Hallottam, hogy Vass Mártát a zsidókkal együtt elhurcolták.”

Pető Lajosné: „Jól emlékszem Vass Mártára, Mosonmagyaróváron a Marika cukrászda mellett, az emeleten lakott. Ruháit a Kmetzik Gizi varrónőnél varratta, ahol én varrni tanultam. Sokszor vittem a tanárnő lakására az elkészült ruhákat. Egy alkalommal bánatosan panasolta a varrodában, hogy hiába van kikeresztelkedve, még is elviszik. Emlékszem arra, hogy fehér taft anyagból készült keresztet hordott a ruháin.”

K.A. „A magyar irodalom alapjait Vass Mártának köszönhetem, az felülmúlta a másik 3 évben kapott tanítás mértékét. Szigorú, következetes tulajdonságait el kell ismerni, kiváló pedagógusként úgy tanította tantárgyait, hogy azt nem lehetett a mai napig sem elfelejteni. Magyar irodalmat, nyelvtant, német nyelvet, és kézimunkát tanított. A Fekete Sas szálló utáni második ház udvarában, hátul a földszinten lakott. A tanulók a lakására vihették a füzeteket, melyeket kijavított. Szabad idejében a Fő utcán üzemelő Központi Kávéház teraszán láthattuk a tanárnőt, kávézás közben. Emlékszem mély hangjára, cigarettázott. Akkoriban ez a szokás még nem volt általános. Jól emlékszem arra, amikor a szüleim arról beszélgettek, hogy Vass Márta szülei kitértek, megkeresztelkedtek, és Mártát már a születésekor katolikus vallás szerint keresztelték.

A városban befogadták, de arra nem emlékszem, hogy közelebbi barátnője lett volna. Emlékszem arra az időre, amikor már a sárga csillaggal megkülönböztették a zsidó embereket. Visszaidézem találkozásunkat a tanárnővel, amikor az egyik vasárnapi mise után nővéremmel elmentünk a magyaróvári temetőbe, utána a postán hírlapot vásároltunk. Ott találkoztunk Vass Mártával, aki elpanaszolta szégyenét a csillag viselése miatt. Felháborítóan panasolta: „Fel kellett varnom a csillagot!” Beszélték, hogy a tanárnő nem is tudta, hogy zsidószármazású. Nővérem vigasztalta. A beszélgetés végén a tanárnő búcsút akart tőlünk venni, de nővérem felajánlotta, hogy elkísérjük a lakásáig. Tiltakozott a tanárnő: „Manci, nem teheti, mert elvesztheti az állását!” De nővéremmel mindketten közre fogtuk, és hazakísértük szeretett tanárnónket.

Jól emlékszem még Sussmann kereskedőre, családjára, és leányára, Rózsira. Amikor hírt vették a lúcsnyi béresek, hogy elviszik Sussmanékat is, elmentek hivatalos helyekre

azzal a kéréssel, hogy ne vigyék el Sussmann bácsit, aki nagyon jól bánt a környék embereivel, sok emberen segített. Nála hitelben lehetett vásárolni. De sajnos másnap döbbenet hallottuk a hírt, hogy hiába kéreltek Sussmannék érdekében, őket is elvitték a többi zsidószármazású emberekkel együtt. Elvitelük után beszéltek a városban, hogy Vass Márta, Löwin Ilonka és Frida a zsúfolt vagonban haltak meg, és kidobták őket holtan a vagonból.”

Geiszbühl Erna: „Nagynénemet, Hoffmann Irmát tanította Vass Márta. Tőle tudom, hogy kiváló magyar szakos pedagógusként tisztelték, aki úgy tudta a magyar nyelvtant a tanítványainak megtanítani, amelyet nem lehetett elfelejteni. Ezen kívül tantárgyai között a földrajz, a történelem, a történettudomány is szerepelt, úgy tudom, a múzeum öre is volt. Szigorú, következetes tulajdonságai mellett növendékei szerették, gyermekszerető magatartását nagyra értékelték. Kérdem én, milyen alapon kezdték ki a kiváló pedagógust, akinek a szíve, a lelke a magyar nyelv volt? Emberséges embert, embertelen körülmények közé sodorták, és embertelenül bántak el vele.

Emlékszem a deportálás időszakára, amikor a mosoni városrészen, a Soproni utcán keresztül hajtották gyalogosan a munkaszolgálatosokat. Hoffmann nagyanyám kenyeret és süteményt dobált részükre, de a kísérők majdnem agyonverték ezért a cselekedetéért.”

Horváth Friderika: „Vass Mártát kitűnő magyar szakos tanárnak tartottuk Tanította azt az osztályt, amelyben rajtam kívül Rásó Ducival együtt a kedvencei közé tartoztunk. Sok esetben meghívott bennünket a lakására, segítettünk a könyvek leporolásában, a füzeteket cipeltük. Már idős korúnak látszott, jól emlékszem arra, hogy remegett a keze. Szaktárgyain kívül részt vett előadások szervezésében, Ő rendezte az állatszerető egyesület május 5-i előadásán bemutatott színdarabot /az előadás évére sajnos már nem emlékszem/, melyről fénykép is készült, rajtam kívül Springer Ancsi, Hegyi Puci és Rásó Duci is látható a felvételen. A deportálás időszakát nem töltöttem a városban, férjhez mentem. Már nem emlékszem pontosan arra, hogy a szüleim személyesen, vagy telefonon közölték velem a hírt, hogy a zsidókat elvitték a városból, köztük Vass Mártát is. Magam is csodálkoztam ezen, nem tudtam, hogy az egykori tanárnőm zsidó vallású lett volna. Hisz velünk együtt járt a katolikus templomba a misékre. Osztálytársaim közül emlékszem Springer Ancsira, akit szerettünk Emlékszem Oszterreicherékra is, akiknek a fia orvostanhallgató volt. Az asszony kitűnő receptjei közül a finom zserbó receptet tőle kaptuk. Vass Mártáról olyan hír érkezett, hogy Kassán meghalt, mivel nagyon gyenge állapotban szállították.”

Schöpf Éva: „Szigorú, de jóságos tanárnőnek ismertük Vass Mártát. Jóságos, együttérző tulajdonságra jellemző, hogy amikor meghalt az édesapám, az osztálykirándulás rám eső költségét is előteremtette. 5 Pengőt azért kaptam, ahogy az indoklásban állt: „aranyos, jó szívéért, illemtudásáért, pajtásai iránti közösségi érzéséért, udvarias, előzékenységéért, a közösséghez való szeretetéért.” A tanárnő Mosonmagyaróváron, több helyen is lakott: A Fő utcán a mozi mellett (az egykori Hangya épületében), utoljára szintén a Fő utcán, a Selmeczi cukrászda fölött. Nővére Győrben lakott, férje után Szontagnénak hívták. Férje hivatalnok, zsidó ember volt. Szontagné Győrből járt az iskolába tanítani. Amikor megszűnt a munkaviszonya, meghívta az osztály tanulóit Győrbe, ahol vendégül látott minket. Jól emlékszem, kakaót és kuglófot kaptunk. Márta néni fizette az utat. Ebből is látható, hogy milyen mély szociális érzéssel viseltetett irántunk.

Megemlítem e mellett, hogy tulajdonságai közül az „összeboronáló” képessége nem nyerte meg mindenki tetszését. Beleszólt mások életébe, a leányok udvarlójától rövid ismeretség után megkérdezte, hogy meddig akarnak még udvarolni, miért nem fordul komolyra a dolog? Ezért haragudtak rá, előfordult, hogy bedobták az ablakát. Engem sajnált, hogy meghalt az édesapám. Emlékszem egy osztálykirándulásra a IV. osztály végén, hajókirándulást szervezett Esztergomba. Neuberger Paulának és nekem kifizette az útiköltséget, ezt ajándéknak szánta a két árva leánynak. Ilyen jó ember volt. De mit mondjak: a zsidók mind jók voltak. Erről már emlékeztem egy korábbi időben (mely már megjelent az Emlékek és Emlékezések c. anyagban), amikor Stadler Ignácról is beszéltem. Márta néni jó

embernek ismertem, akin tudott, mindig segített. Még cipőt is kaptam tőle. Nem lehattunk valami fényes helyzetben, hogy elmertem fogadni a tanárnőtől egy pár cipőt. Felhívott a lakására, és hozott két kis lakkcipőt, mondta, hogy neki szűk, próbáljam meg. Megpróbáltam és azt mondta: hordd egészséggel! Én a zsidókról ismételten csak azt mondhatom, hogy olyan jó emberek voltak, amilyenek nincsenek a földön. Márta néni nem volt egy szépség, szigorúnak, következetesnek ismertük. A beleszóló képességéért nem mindenki kedvelte, ez is öreglányos rigolyái közé tartozott. Mi tanulók, nem tudtuk, hogy zsidószármazású. Templomba járó, vallásos embernek ismertük. De mondd: micsoda ördögi műveletet, megbocsáthatatlan cselekedetet hajtottak végre a zsidók ellen? Vass Márta elhurcolásáról közelebbit nem tudok. Beszéltek az emberek, hogy Márta néni és Stadler Náci bácsi nem bírták az utat, út közben haltak meg. Ezzel kapcsolatban pontos adatokat nem tudok. Szeretettel gondolok rájuk.”

Heller Istvánné sz. Ebersdorfer Anna: „Régi mosonmagyaróvári lakos vagyok. Már fiatalasszony voltam, amikor emlékezetem szerint 1938-ban megkért a tanárnő, hogy nem járnék-e el hozzá néhány órára naponta segítség céljából. Ő már akkor nyugdíjasként élt, és emlékszem arra, hogy szegénykémnek nagyon remegett a keze. Háztartást nem vezetett, a feketekávét volt a mindene. Minden reggel, és ebéd után is frissen főzött magának kávé, nekem inkább azt kellett eltakarítani, amit a remegős kezével kilötyögetett. Személyében egy barátságos, jószívű embert ismertem meg. A Selmeczi házban két szobás, nagyon szép lakásban lakott. Abban a házban laktak Zsdánszky trafikosék, méltóságos Hajdú Györgyék (a minisztériumban dolgozott). Márta nénihez reggel 8. 30-kor mentem, kb. 10.30-ig elvégeztem a rám bízott feladatot. Nagyon szerette az édes süteményeket, főleg a gesztenye rolád, és a Non plus ultrát. Nyáron nem vásárolható gesztenye, de amikor elkezdődött a gesztenye szezon, készítettem a gesztenye rolád, és sok Non plus ultra süteményt, ezt hetente sütöttem. Márta néni kedvelte a tanítványait, a Cseresznyák Sárít, Neuberger Paulát, Ámon Tutit, Ámon Mausit, Scöpfs Évát, ők voltak a kedvencei, akiket hetente meghívott magához vendégségbe. Szokásává vált, hogy össze akarta párosítani a fiatalokat, de egyikből sem lett házasság, viszont jó barátság alakult ki a fiatalok között. A Gazdász bálokra mindig elment, de egyébként is a kulturális megmozdulásokban szívesen vett részt. (Mosonvármegye 1936. 04. 26. számában tudósítás a Szociális Missziótársulat által szervezett magyar bálról, melynek résztvevői között Vass Márta neve is olvasható).

A tanárnő a magyaróvári nagy templomba rendszeresen eljárt, senki sem tudta, hogy zsidószármazású. Amikor jött a zsidótörvény, a sárga csillagot fel kellett tenni, mindenki akkor döbbsent meg, hogy „Jé, a Márta zsidó származású?” Barátkozott több családdal: a Negró tanító néniel, a Cseresznyák tanító néniel, Dr. Száhlender Ferenc m.kir egészségügyi tanácsossal, Schöpf ügyvédéssel, a Csiszár ügyvéddel, Csiszár Zsuzsát is tanította.

Vass Mártát szerették, az utcán is közvetlenül társalgott az emberekkel, bár úgy mondták, hogy csak az úri leányokat karolta fel, a szegény sorsú gyerekeknek nagyon jól kellett tanulnia, hogy a Márta néniel megfeleljen.

Emlékszem Sussmann Rózsira, ő visszajött a deportálásból. Magyaróváron Lúcsyban laktak. Édesapja, Sussmann Feri bácsi a férjével együtt volt katona az I. világháborúban. Kérte, hogy igazolja az együttlétüket, mely megtörtént, azonban sajnos nem vált hasznára.

Vass Márta zömök, alacsony termetű, de fürge asszony, közvetlen, barátságos, jószívű teremtés volt. Én is kaptam tőle mindig ajándékot. De amikor a sárga csillagot fel kellett varrni a ruhájára, az nagyon összetörte, lelkiileg mélységesen megrázta. Bevitték a gettóba, a további sorsáról nem tudok.”

Pauker István igazgató úr a Magyaróvári Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskoláról készített helytörténeti ismertetőjében is megemlékezett Vass Mártáról, sajnos nem került kiadásra, így csak szűk körben vált ismertté. Ebből idézünk részletet: „Az iskola 1936/37. tanévben ünnepelte fennállásának 40. évfordulóját.” – „Iskolatörténeti dolgozatomban meg kell említenem, hogy ebben a tanévben került nyugdíjba Vass Márta c.

igazgató. Ő két éves pedagógus munka után került az iskolánk „öskorában” Magyaróvárra. 48 évi eredményes magyaróvári működés után 40 éves szolgálattal vonult nyugdíjba. Munkásságának eredményességét talán azzal is tudom érzékelteni, hogy a búcsúztatásakor a testvéri intézetek képviselőin kívül a város vezetői is megköszönték az itt kifejtett nevelő – oktató munkáját. (Sajnos a fasiszta terror ideje alatt deportálásánál életét vesztette)”

E megemlékezés alapján úgy vélem, helyén való lett volna az iskola falán emléktábla elhelyezése, a mártírrá vált tanárnő és vele együtt az iskola tanulói közül azok neveivel, akik szintén a Holocaust áldozataivá váltak.

A Mosonvármegye c. újságból idézett cikkekből, valamint a közölt emlékezésekből szinte megelevenedik előttünk VASS MÁRTA, a tanárnő, az ember, a tanítványok nevelője, sok család jó barátja. Megismerhettük a szakmájáért, a tanítványaiért lelkesedő pedagógust, a jól és a nem mindenki számára elfogadható tulajdonságaival együtt. Megtudhattuk, hogy szerette Mosonmagyaróvár városát, melyet mi sem bizonyított jobban, mint az a tény, hogy nyugdíjazása után is itt maradt a városban, ahol közel 40 év előtt letelepedett. Számtalan jelét adta tanítványai iránti ragaszkodásának, melyre viszonzásul utalnak az egykori tanítványok elbeszéléseiből azon tények is, hogy akiket tanított, még fél évszázad múltán is tisztelettel, és elismeréssel emlékeznek a kiváló pedagógusra.

Személye körül azonban még számtalan kérdés homályos, melyre keressük, de nehezen találunk választ. Nem ismerjük a pontos személyi adatait, mivel ezt a jelenleg érvényben lévő törvények nem teszik lehetővé. Ugyan is bizonyítani kellene halotti anyakönyvvel azt a tényt, hogy VASS MÁRTÁT a holocaust során elpusztították. Erre sajnos nincs lehetőség, részben azért, mert születési adatok hiányában nem kereshetjük a meggyilkolt személyek között, másrészt, ha a haláltáborba való megérkezését követően nem regisztrálták, hiába való lenne a keresése. Nem hiteles adat szerint Bécsben, 1876-ban született, tehát az elhurcolása idején 68 éves volt. Itt vetődik fel ismételten a kérdés: kinek (kiknek) és milyen érdeke fűződik ahhoz, hogy 90 évre titkosítottak, legyenek a személyek adatai? Kiket véd (takargat), ki (kik) ellen ez a törvény? Hisz az elhurcolása óta már több mint fél évszázad telt el!

Nem ismeretes előttünk, hogy miért hiányzott Vass Márta neve az összeírásokból? Talán feljelentésre (besúgásra) vitték el? Kinek lehetett útjában a tanárnő?

Nem tudjuk pontosan azt sem, hogy mikor, és hol történt a megkeresztelkedése? Valóban, már születésekor megkeresztelkedett? Az emlékezők szerint katolikus vallású volt, ezt bizonyítja az a tény is, hogy 1919-ben megválasztott első „hitközségi tanács” tagjai közé beválasztották. (Thullner István: „A Római Katolikus Egyház Magyaróváron” c. könyv). Nem érthető az sem, hogy miért nem szerepel neve az elpusztított áldozatok között? Talán jogosan vetődik fel az a kérdés is, hogy miért nem tették lehetővé az eltelt 59 esztendő alatt a városról szóló helytörténeti kiadványokban a vészkorszak helyi eseményeinek megismerését, és az áldozatok veszteséglistáit? (Közöttük Vass Márta nevével, akiről ha nem emlékeznének egykori tanítványai, talán a vészkorszak előtti létezéséről és tevékenységéről sem lehetnének ismereteink).

Sajnálatosnak tartjuk, hogy a nyugdíjazásakor a város vezetői részéről elhangzott jókívánságok hatása csak rövid ideig tartottak, mivel 1944 június 11-én, vagy 14-én Győrből Auschwitzba, a végső megoldás céljából a megsemmisítő táborba toloncolták. Amikor Vass Mártára emlékezünk, gondolatainkban feltűnik alakja, ahogy az egyik emlékező az elhurcolása pillanatait felidézte: a lakásából kijövet imakönyvével a kezében kétségbeesetten tekintett az égre, szinte hangtalanul hangzott el a máig megválaszolatlan kérdése: miért? Ezt a kérdést mi magunk is számtalanszor kérdezzük az összes elpusztított nevében is: valóban miért történt meg mindaz, ami már jóvátehetetlen? És miért húzódik el az elhurcoltakról szóló végelszámolás, illetőleg a mártírokról való megemlékezés?

Végezetül köszönettel tartozom Mindazoknak, akik elbeszéléseikkel, írásos visszaemlékezéseikkel és fényképekkel lehetővé tették Vass Mártáról a megemlékezést.

Császárréti visszaemlékezés: Egy alkalmi beszélgetés során megtudtuk, hogy Újronafő-Császárréten az 1943/1944-es években élt egy család, melynek tagjai bátorságról tettek bizonyosságot. Ez főképpen abban nyilvánult meg, amikor zsidó munkaszolgálatosokat segítettek, és közülük két embert – életük veszélyeztetése árán – megmentettek, elbújtattak. Megkerestük a mentő családból ma is Újronafő községben lakó Jurik Nándorné sz. Molnár Magdolnát, aki kérésünkre a következő emlékeit osztotta meg velünk:

„Császárréten laktunk szüleimmel (néhai Molnár István és Varga Magdolna), valamint 3 testvéremmel. Szüleim mezőgazdasági munkával és állattartással foglalkoztak. Császárrét puszta Mosonszentpéterhez tartozott közigazgatásilag, mert ahhoz a községhez volt a legközelebb. Habsburg Albrecht királyi főherceg nagy uradalmához tartozott. Ebben az uradalomban is dolgoztattak rendszeresen zsidó munkaszolgálatosokat mezőgazdasági idénymunkán, tavasztól ősziig. (Emlékezetem szerint Mosonszolnokon is dolgoztattak zsidó munkaszolgálatosokat, sajnos róluk közelebbit nem tudok.) Császárréten voltak elszállásolva, a pusztán szabadon mozoghattak. A helyi lakosokkal ismeretségbe kerültek. Előfordult, hogy engedély nélkül Mosonszentpéterre moziba is elmentek, és ebből nem származott bajuk. Az étkeztetésüket saját konyhájuk látta el, ahol helybeli asszonyok főztek. A gazdaság vezetése hetente vágatott a konyha ellátására borjút, vagy sertést. A munkaszolgálatosok és a helyi lakosság jó kapcsolatai lehetővé tették, hogy házaknál mosassák, javíttassák a ruházatukat, és más apróbb gondjaik megoldásában is segítséget kaptak. Ennek keretében került családunk közelebbi kapcsolatba Seidner József miskolci, és Csillag Sándor szili lakosú munkaszolgálatosokkal, akik naponta bejártak hozzánk. Ilyenkor édesanyám megvendégelte őket. Bár szerényen éltünk, de mindig jutott számukra is a főztjéből. Egy alkalommal a fiúk engedély nélkül Mosonmagyaróvárra mentek, és elfogták őket, majd a Lengyárba (volt Lőporgyár) becsukták őket. Üzentek édesanyámnak, hogy menjen értük, és mint ha a rokonai lennének, segítse kiszabadulásukat. Édesanyám a hívásra próbálta keresni őket, de addigra onnan a munkaszolgálatosokat elvitték, így nem sikerült a találkozás.

A munkaszolgálatosok tavasztól idénymunkát végeztek. Késő ősszel Németországba vitték őket. Indulás előtt édesanyám kenyeret, kalácsot csomagolt részükre. A menetből Seidner József és Csillag Sándor megszöktek, hozzánk jöttek segítségért. Szüleim mindkettőjüket elbújtatták (nappal az ágyban, éjszaka a kamrában). Csillag Sándor hasmenéses megbetegedését anyámnak sikerült kikezelnie, aki 3-4 nap után tőlünk eltávozott. Seidner Józsefet kb. egy hétig, bújtatták szüleim. Még ma is izgalommal gondolok arra az éjszakára, amikor Seidner Józsefet a bátyám igazolványával és ruhájába öltöztetve gyalogosan bekísértem a mosonmagyaróvári vasútállomásra, ahonnan vonattal Budapestre utazott. Családunk tisztában volt a veszéllyel, mely a zsidók segítségével, bújtatásával volt kapcsolatban. Szüleimet is feljelentették ezért, tudtuk is, hogy ki volt a „jóakarónk”, szerencsére megúsztuk az ügyet, a feljelentőre meg nem is akarok emlékezni. A mi családunk szerényen élt, szűkösen fértünk el a szoba-konyhás-éléskamrás kis lakásban, de édesapám és édesanyám mindent elkövetett a hozzánk fordulóknak megsegítésére. A háború után Seidner József értesítette szüleimet, hogy túlélte a megpróbáltatásokat. Külföldön él, vele azóta is baráti kapcsolatban vagyunk. Úgy tudjuk, Csillag József is túlélte a vészidőszakot.”

A szerzők szeretnék Seidner József-el kapcsolatot létesíteni, hogy általa jobban megismerhessék a Császárréten dolgoztatott munkaszolgálatosok történetét. Ezen keresztül talán többet tudhatnánk a volt magyaróvári „SS”-gyáregység (Lőporgyár) épületeiben létesített munkaszolgálatos táborról, és az innen történő vezénylésekről. Az eddigi ismereteink szerint a parancsnokságot itt a következők szerint helyezték el:

„M.kir.mosonmagyaróvári honvéd állomásparancsnokság. 194.szám. ápk.-1944.
Munkaszolgálatosok elhelyezése.

Polgármester Úrnak Mosonmagyaróvár, 1944. évi május hó 16-án. Mosonmagyaróvár.

Ht. értesítem, hogy az „S.S” ipartelepeken elhelyezendő 2000 m.kir. szakképzettsgű munkaszolgálatos táborparancsnokságát a Vegyipar R.T. Tulajdonát képező Márkus Iparművek által bérelt irodahelységben biztosítottam.

A fent nevezett épületben IX/2. közmunkaszolgálatos század van jelenleg elhelyezve. A táborparancsnokság részére igénybevett három terem nem veszélyezteti az eddig ott lévő alakulat elhelyezését.

Kérem, tudomásulvételről étesítését. P.f. Ronge szds. sk. Állomástiszt.” Ezt megerősítik a IX/2. munkásszázad egyes tagjai az „Egy Szerencsés Munkásszázad” című könyvükben, mely szerint megváltozott a szálláskörzetük. De erre utalnak visszaemlékezésükben Réhberger Imre, Rosenberger József, Weiner Andor túlélők is.

Véleményünk szerint itt éjszakáztatták és étkeztették az 1944. novemberi Budapest-Hegyeshalom gyalogmeneteinek tagjait (Kováts István városi főmérnök Mosonmagyaróvár Város Térképe 1941. Mútrágyagyár 91. épületcsoport.) Ugyanis ezen a helyen volt bőven hely az elhelyezésre, és a Műselyemgyár melletti üres épület pincéjében (Kováts István városi főmérnök Mosonmagyaróvári Város Térképe 1941. Műselyemgyár 90-es épületcsoport a volt Bauxitgyári út jobboldalán, második épület), csak szükség esetén. Az eddigi ismeretek szerint ebben a táborban esetenként kb. 3-4 ezer munkaszolgálatost gyűjtöttek össze. Az épületegyüttes méreteinek érzékeltetésére megemlíjtük, hogy 1939 után mintegy 1000 menekült lengyel katona lakóközrete itt volt kialakítva. A gyártelepen a felhasznált épületek mellett további használaton kívüli romos épületek, közmű alagutak, járható csatornák voltak, ahol hiteles értesülésünk szerint helybeli zsidókat sikeresen bújtattak. Az emlékező – aki nem vállalja a nevét – elmondása szerint a bújtatott zsidókhoz az élelmiszer eljuttatását a telep éjjeliőrei végezték, a felelős vezető utasítására. Amikor 1945-ben kiürítették a tábor, valószínű, hogy a 101/107. sz. munkásszázad 143 főből álló csoportját pusztították el Mosonszentmiklós községben. (Igaz Szó 1946. nov. 2.)

Seidner József a hozzá írt kérésre sajnos – a korábbi ígérete ellenére – nem válaszolt, így a táborra vonatkozó ismeretek, és a mosonszentmiklói kivégzések továbbra is homályban maradnak. Így annak pontosítását sem tudjuk megoldani, mely szerint az ő édesapja Hegyeshalomban volt munkaszolgálatos. Ezt Weiner Andor túlélő emlékezéséből tudjuk, aki szerint egy szobában laktak, és azt tervezték, hogy kerékpárral Császárrétre mennek, fiához látogatás céljából. Az ehhez szükséges engedélyt meg is szerezték, de közbe jött akadály miatt ez nem valósult meg.

H. F.-né sz. Horváth Erzsébet mosonszolnoki lakos emlékezése: „Szüleimmel, és öcsémrel Mosonszolnok községben éltünk, családi házunkban. Édesapám H. J. cipésmester iparosként gondoskodott a család eltartásáról. Édesanyám H. E. segítkezett édesapámnak, és a háztartást vezette. Sajnos egészségileg gyengélkedett, sokat betegeskedett.

Édesapám három jó barátjával, a két Herczegh testvérrel, Mártonnal és Istvánnal, valamint Fürstein Mártonnal mindig más nézeteket vallottak a falú többségéhez képest. Szociáldemokrata érzelműnek számítottak annak ellenére, hogy a község lakóinak többsége német anyanyelvű és érzelmű volt. Elbeszéléséből tudom, hogy már az I. világháború utáni időktől kezdve, majd a Horthy időszak alatt is e miatt a hatóságok részéről sok problémájuk adódott. Édesapám felfogásából, politikai nézetéből kifolyólag soha sem volt közömbös azokkal az emberekkel szemben, akiket elnyomtak, vagy üldöztek. Elbeszéléséből tudom azt is, hogy az 1918/19-es évek körül élt a községben egy zsidó orvos, akit a falú bizonyos közössége hintón ki akart vinni az erdőbe azzal a céllal, hogy az életét kioltsák. E miatt az orvos annyira meg volt félemlítve, hogy amikor a nagyanyám ikerszülésére került sor, az orvos nem mert a szülő nagyanyám segítségére lenni, e miatt a szülés tragédiával végződött. Az ellentét az 1930-as évektől mind jobban kiéleződött, rendszeressé váltak a faluban a nyílt viták, és szembenállások.

1944. március 19-én a németek bejövetele után megkezdődött fizikailag is a zsidók üldözése, akkor édesapám segítségnyújtása sem maradt el. Mint cipész, korábbi években Mosonmagyaróváron lakó Reichenberg Adolf felsőrész készítőől vásárolta a bőr árút, de nagyon jó kapcsolatban állt a Magyaróváron lakó Singer József rőföskereskedővel is. Az üldözés megkezdésével azonos időben édesapám Reichenberg Adolftól naponta hátizsákjában

különböző holmikát és bőr árút hordott haza azzal a céllal, hogy megőrizze, illetőleg, ha visszatérnek, azokat visszaszolgáltassa. Reichenberg Adolfné kérésére egy magas szárú, fűzős, jó minőségű cipőt is készített, hogy a deportálásra készülő asszony megfelelő cipőben bírja az utat megtenni, amely a gyalogolást, és az állást is megkönnyítheti. Ez a cipő el is készült, mi az unokanővéremmel azt a mosoni gettóban Reichenberg Adolfnénak át is adtuk, aki nagy hálálkodás közepette mondott köszönetet nekünk. Nem tudom, ki volt még ott a családból, Reichenberg Adolfra nem emlékszem. Ezek az időszakok nagyon sok izgalommal jártak, hisz édesapám naponta, amikor elment otthonról, a házunk hátsó kijáratán keresztül közlekedett, mert nem egy esetben fordult elő, hogy a ház első bejáratánál éppen a Gestapó embere, az óvári fő nyilással, S. K.-al kereste, hogy nézetei miatt valahogy eltávolítsák a falúból. Szerencsére mindig sikerült kitérni az ellenőrzésük elől. Egy esetben ez annyira izgalmassá alakult, hogy apám rosszul lett, és összeesett az izgalomtól, rá esett a vaskályhára, még jó, hogy nem volt befűtve.

Amikor a mosoni gettóból a zsidókat elszállították, néhány nap múlva az egyik helybeli vasutas hozta azt a szomorú hírt, hogy a deportáltakat szállító vonat egyik vagonjában az óvári Singerné megszülte a gyermekét, aki meghalt, és Singerné a szülés következtében elvérzett. Emlékszem arra, hogy ez a hír édesapámat nagyon megviselte, mert családjuk jól ismerte Singeréket. Arra is emlékszem, hogy Singer József üzente édesapámnak, hogy a hansági Új Erdőben bujkál, és kérte, hogy menjen ki az erdőbe, szeretne vele találkozni. Sajnos ez a találkozás nem jött létre, mert apám nem találta meg Singer Józsefet.

Mint említettem, apám mozgását és tevékenységét a hivatalos szervek figyelemmel kísérték. A mosonszolonoki szociáldemokraták a mosonmagyaróvári szociáldemokrata szervezethez tartoztak. Üldözték, végül el is vitték őket 1944-ben Zalaegerszegre, onnan Rimaszombatba. Herczeg Márton Rimaszombaton légitámadás során megsérült, elvérzett és belehalt a sérülésébe. Haza is hozták, itt temették el Mosonszolonokon. Édesapámtól üzenetet kaptunk Rimaszombatból, hogy kiviszik őket külföldre. Út közben Mosonmagyaróváron kiszálltak a vonatból és gyalog jöttek haza Mosonszolonokra. Ez emlékezetem szerint időben egybeesett a hegyeshalmi bombázás idejével (első bombázás ideje 1944. szeptember 20/). Riadó volt, de másnap reggel 5 órakor már megjelent a helyi csendőr a községi előljárával, és elvitték édesapámat Bécsbe. Sokáig nem tudtunk róla semmit sem. Herczeg Istvánt és Fürsteint elvitte a Gestapó autóval, ők Dachaub kerültek. Herczeg István Dachauból nem jött haza. Fürstein Márton túlélte a meghurcolást, 1945-ben haza jött, 1946-ban kitelepítették a németekkel együtt. 1949/50-ben visszajött, itt élt a faluban 2-3 évig, és újra visszament Németországba, mert nem tudott beilleszkedni a szociáldemokrata múltja miatt.

Édesapám 1945. januárjában haza jött Bécsből lesoványodva, leromlott állapotban, alig ismertük meg. Egy- két hónapig itthon tartózkodott, és akkor a mosonszentjánosi G. nevezetű SS. jött, aki el akarta vitetni édesapámat, de egy magas rangú SS parancsnok közbe lépett, és elfogadta a bécsi szabaduló papírjait, így itthon maradhatott.

Emlékszem arra, amikor hideg téli időben – ez 1944. december, vagy 1945 januárjában lehetett – egy csoport (talán 40-50 főből álló) munkaszolgálatos menetelt, akiket hóeltakarítás, vagy más munkára vittek a falún keresztül Rónafő irányába, a Szentjánosi út felé. Ezek a rongyos, megviselt ruhás munkaszolgálatosok este meneteltek vissza a szálláshelyükre, amely a község belterületén, a mai Széchenyi utca helyén volt egy magtárban. Közöttük láttuk a mosoni Weiner Henrik bácsit, akit jól ismertünk, mert mint vándorkereskedő, a korábbi években hetente jött a községbe, így hozzánk is, árusítani. Egy vidám, jókedvű emberre emlékszem, aki annak idején vonattal jött, a mi házunkat soha nem kerülte el. Most viszont mindkét lábán zsákrongy kötést láttam, nehezen járt. A hajtott munkaszolgálatosoknak volt elemlámpájuk, azt akarták egy kis élelemre elcserélni a falú lakosaival. A csoportot magyar katonák kísérték a szálláshelyükről a nagy hóban, reggel valami munkára, és este felé vissza a szállásukra. Rendszeresen láttuk a szomorú menetet. A Weiner bácsin kívül mást nem ismertem közülük.

A háború végén Reichenberg Adolfné visszatért a deportálásból. Sajnos, a bőrkereskedő férjét elpusztították. Mi visszaszolgáltattuk a család számára megőrzött holmikat, melyeket édesapám annak idején élete kockáztatásával naponta cipelt haza a hátizsákjában, a már említett körülmények között. Ekkor kaptunk tőle egy nyilatkozatot, melyben elismerte édesapám bátorságát és segítőkészségét. Ezzel a nyilatkozattal menekültünk meg a bekövetkezett német kitelepítéstől, itt maradhattunk magyar földön, Mosonszolnokon. Sajnos a magyaróvári textiles Singer családról nem tudok semmit, nem tudom, életben maradt-e valaki a családból? Mi nem találkoztunk a deportálás után senkivel a Singer családból, akikkel családunk nagyon jó kapcsolatban állt.
Az emlékezés ideje: Mosonszolnokon, 2002. június 25-én történt.”

Rujder Márton: Visszaemlékezés a munkaszolgálatos időkre.

Röviden beszámolok a munkaszolgálatos időszakomról, a 8 hetes mosonmagyaróvári eseményekről. Április 17-én bevonultam Komáromba, beosztottak a 102/24-es munkásszázadba. Május első hetében áttettek a 102/102-es századba. Mint mezőgazdasággal foglalkozó, kocsisként kerültem a századba. Kaptam két szép szürke lovat. A barátom pedig nagytétényi /nagytétényi/ volt, Zabad Tibor. Ő is így került a századba. Nagyon csodálkoztunk, minek kell 2 pár ló? De már Komáromban felraktuk a rögtönzött irodai és konyhafelszerelést, majd irány: Mosonmagyaróvár.

A századot elhelyezték a romos épületekbe. Kicsit kitakarítottuk, így mivel nyári idő volt, a széltől és az esőtől védve voltunk. Ez elég nagy területen feküdt, ezt nem kerítették el kerítéssel. Az oda vezényelt katonák körbe jártak, és őriztek bennünket. Az őrzött területről kimenni csak katona felügyelete mellett lehetett. A mi századunk volt a törzsszázad. Mi láttuk el az élelemvételezést, és a kenyérvételezést, ezért kicsit szabadabbak voltunk. Jártunk Hegyeshalomban, és a levél-úti kaszárnyában is. A levél-úti laktanyába századonként jártunk vételezni. Itt 10 naponként élelmet vételeztünk. A lovakat itt patkoltattuk, a kocsikat is itt javították. Kenyeret Mosonmagyaróváron sütöttek egy nagy pékségben. A húst honnan kaptuk, arra nem emlékszem. Minden századnak volt konyhája. Mi közülünk voltak a szakácsok. A főszakács egy Németh János nevű tizedes keretlegény, komáromi halász foglalkozású volt. Tábori pékség itt nem, de Komáromban volt, ahol én is dolgoztam. A mi századunk konyhája a körülményekhez képest elég jól fel volt szerelve.

Azután egyre gyakrabban jöttek új századok. Ez alatt a 2 hónap alatt, míg ott voltam Mosonmagyaróváron, 10 századról tudok, hogy érkeztek. Először a környéken egy kevés ideig foglalkoztatták őket, azután elszállították tovább. Voltak pesti, alföldi, és más megyékből századok. Sok rokonommal és ismerősömmel találkoztam. Volt egy Jávutka nevű hadnagy, Kiac és Magyar nevű főtörzsőrmester. Ők rendes emberek voltak. Az újonnan érkezett századok is mind a romok között voltak elszállásolva. De lassan folyt a kihelyezés. Sokan dolgoztak igen rossz körülmények között a mezőgazdaságban, a gumiültvényeken. Kihelyeztek századokat gyárakba, sőt a mezőgazdaságba gépeket javítani, borsót és egyéb terményt csépelni.

A mi századunk sokat segített a májusi gettószállítás során. Erre azért volt lehetőségünk, mert kicsit szabadabbak voltunk. Segítettünk áthurcolkodni az elesetteknek. Ez időben voltam Oroszváron kocsival. Ott gazdag zsidó családok laktak. De már a házaik ki voltak ürítve. A falu előjárói jelenlétében összeszedték a porcelán készleteket, nagy fazekakat, és egyéb holmikat. Ezeket felrakták a kocsira, és behoztam a táborba. Azt mondták, hogy ez mind kell a tisztai konyhára.

Az épület (amelyben a munkaszolgálatosokat elhelyezték), és a környékének egy része azóta magántulajdonba került. A tulajdonos az átépítéshez szükséges bontáskor a téglák közé kockás lapokba rejtett arcképet talált. A képen Herczeg László aláírása, a kép hátoldalán a személyi adatai olvashatók. Az esetről a Kisalföld napilap 2005. február 17.-i száma tudósított, majd az egyik országos televízió a tulajdonossal a kép megtalálásáról, a szerzőkkel

pedig a gyűjtő munkáról közvetítést adott. Ezt követően Turán Róbert a budapesti Zsidó Múzeum és Levéltár igazgatója telefonon közölte, hogy Herczeg László a munkaszolgálatot túlélte, arról szóló jegyzőkönyvet őrzik. A fényképét a Múzeumban elhelyezték. Érdeklődött a riportban elhangzott eddigi gyűjtő munkánk iránt, kilátásba helyezve igényét a velünk való találkozásra. Erre sajnos ez idáig nem került sor.

Június végére befejeződött a zászlóalj sorsa. A mi századunk volt az első, és az utolsó. Minket a 102/102-es századot áthelyeztek Csallóközbe, oda, ahol én és a szüleim éltek: Vásárútra. 20 napig voltunk itt, azután Nagykeszire mentünk, lent szedtünk rendre. Azután Komáromba kerültünk, innen a század Nagytétenbe (Nagytéténybe) lett vezényelve, én a jó barátokkal Bánhidára.

1944. november végén, december elején a komáromi munkásszázadokat Győrbe vezényelték. Ott a katonai parancsnokság a zsidókat mind a győri gettó területére vitte a Bécsi útra. Itt akkor ez már koncentrációs táborként működött. Ez cigánytábor is volt. Ott voltam 2 hétig. Innen vittek a németek alkalmi munkára vagonokat kirakni. A hónap végén kerestek 50 embert a Cardó Bútorgyárba. Ebbe az 50 főbe kerültem be én is. Elszállásoltak bennünket a kismegyeri majornál egy fa-barakkba. Innen jártunk Győrbe leszerelni a gépeket. A faanyagot és a gépeket vagonokba raktuk, egészen 1945 március 10-éig.

A kellemetlen emlékeken kívül egy szép emléket is őrzök Győrből. 1945. január-februárban a Cardó Bútorgyár leszerelésén dolgoztunk. Volt ott egy munkavezető Győrzámolyból: BORÁROS VINCE. Nagyon rendesen bánt velünk. Velem különösen: elment szülőfalumba, hozott az ismerőseimtől pénzt és élelmet. Ezzel rajtam és a bajtársaimon sokat segített.

Március 10-e után kezdődött a kálváriám. Még Szombathelyen dolgoztunk, vagy 20 napot, azután Németlövön át egészen Mauthausenig gyalogoltunk, április 5-éig. 1945. április 10-én Mauthausenben találkoztam édesapámmal. A nehézségek ellenére szerencsésen túléljük a megpróbáltatásokat. Sajnos, már nagyon kevesen vagyunk túlélők. Többnyire a volt bajtársaim kivándoroltak.

Fél évszázad után is nehéz izgalom nélkül leírni mindazt a viszontagságot, melyet kénytelenek voltunk mi munkaszolgálatosok átélni. De szívesen emlékezem a magam és bajtársaim emlékére, hogy sorsunkról az utókor tudomást szerezzon.

Herczegh József: Emlékezés.

Többször elhangzott a kérdés: létezett-e Mosonban Zsidó utca? Nincs tudomásom róla. Erre utaló hiteles írást sem találtam, de mivel a mosoni városrész Osztermayer utcájában sok zsidó család lakott, ezért gondolom, hogy ezt az utcát nevezhették – talán az emberek egymás között- Zsidó utcának. Szüleimmel szintén ebben az utcában laktam. A hosszú utca mindkét oldalán lévő lakásokban a 2-es sorszámtól a 42-es házászámig – a keresztyékekkel együtt – laktak izraelita családok. Az 1940-es népszámlálás 20 családban 52 főt, az 1944-es összeírás 23 családot 58 fővel számlált meg. Az izraelita vallásúak az utcában már több évtizede laktak, melyet befolyásolhatott a zsinagóga közelsége, de az iskolák, az óvoda, és nem utolsósorban a belváros is meghatározott. Az egymás szomszédságában élő családok többségének hasonló anyagi helyzete, mindennapi élete, gondjai közel hozták a lakókat egymáshoz. Egyszerűen úgy is lehet mondani: jó szomszédságban éltünk egymás mellett. Ahogy szintén az utcában lakó W. Irénke sokszor emlegette az itt élő iparosokat, a szatócsokat, a lakatosokat, a cipészeket, a bádgosokat, a szabót, és a varrónót. „Csupa szorgalmas, becsületes, dolgos ember, öröm közöttük lenni!” Nagy szeretettel emlékezett a Kornfeld családra, és az idős Kornfeld Adolfné jó szívéből soha nem feledkezett el szót ejteni.

Jól emlékszem azokra a családokra, akiknek a közvetlen szomszédai voltunk. Visszaidézem többek között azokat a vidám perceket is, amikor mint játékos gyermekek még az itt lakók vezetékneveivel is tréfálkoztunk, mesebeli mondákat gyártottunk. Ilyenek közé tartozott a Király, a Gróf, és a Herczegh, továbbá az Ördög és az Angyal család neve is.

(Ördögh Sándor hentes udvarában lakott az Angyal szabó). Érdekességként említem, hogy itt lakott a Szarka nevű kereskedő is.

Az egykori lakóhelyünk forgalmát az utca elején lévő sütöde és pékség, a szesz- likőr- és bornagykereskedés, a több szatócs- és vegyeskereskedés, továbbá a különféle iparos működésének köszönhette. Élénken emlékszem az utcában lakókra, házsám szerint fel tudom sorolni a családok neveit, mindazokat, akiket 62 évvel ez előtt származásuk okán a városból kiutasítottak, deportáltak.

A 2. számú házban Kornfeld Ferenc lakott. A 3. számú ház Deutsch Ernő tulajdona. Itt élt feleségével és két gyermekével. A Deutsch Testvérek Ecetgyárát 1896-ban néhai Deutsch Gyula alapította. A Likőr- rum- pálinka, szesz és bornagykereskedés 1916-ban létesült. Deutsch Ernő bornagykereskedése nagy forgalmat bonyolított le, gazdaságosan működtette kereskedését, még exportra is szállított. Községi képviselő tisztet töltött be. A család népszerűségnek örvendett a lakók körében. Ebben közre játszott a tulajdonosok közvetlen, barátságos természetén kívül az is, hogy több család megélhetéséhez munkaalkalmat biztosított. Sok család anyagi helyzetének könnyítését segítette. Marianne és Gyula gyermekeik tanulmányaikat Budapesten végezték, általában csak a nyári időszakot töltötték Mosonban. A család a deportálás időszakában nem tartózkodott a városban. 1944. májusában a házat gettóvá alakították. Ide szállásolták el a vidéki zsidóság egy részét. (A rajkai Adler Aliz beszélt arról, hogy a családjukat az ablaktalan padláson helyezték el. A szerző megj.)

A 4. sz. ház udvarában több család lakott. Geiger Károly lókereskedő és felesége, a családnak három fiú gyermeke: a 29 éve Richárd, a 27 éves Zsigmond és a 22 éves Lipót munkaszolgálatra már bevonult abban az időben.

Az idős Pollák Gyuláné, aki 6 gyermekes édesanya, ebben a házban már csak Mór nevű fiával élt. Korábbi években megözvegyült, szerény háztartást vezetett. E házban lakott Margit nevű leánya, aki Bozi Istvánhoz ment feleségül. A család büszkesége Alexandra nevű kisleányuk, aki vidámságáról, és kedvességéről maradt meg az emlékezetben. Szomorú a történetük. Az utolsó percig reménykedtek abban, hogy mentesülnek a deportálás alól. Bízta elsősorban a vegyesházásokra vonatkozó rendeletben, ami lehetővé tette, hogy a június 6-án indított transportból itthon maradhattak. Máskülönbén élt bennük az a reménysugár, hogy Alexandra tekintélyes nagybácsija nem fogja engedni, hogy a család szétszakadjon. Sajnos, hiába bizakodtak, mivel június 11-én Bozi Istvánnét és a 6 éves Alexaandrárt őrizetbe vették, és rajtuk kívül még 5 személlyel együtt Mosonmagyaróvárról Győrbe, majd Székesfehérvárra kísérték. Itt a Deák Ferenc úti Lovaslaktanya Internáló Táborában Gréti asszony és leánykája megkeresztelkedett. A vegyes-házások és megkereszteltek csoportját Székesfehérvárról Kecskeméten át Auschwitzba deportálták, ahova június 29-én érkeztek meg. A viszontagságos úton talán azzal vigasztalódott a kétségbeesett asszony, hogy viszontláthatja édesanyját és testvérét, akiket Mosonból június 6-án Győrbe, majd onnan június 11-én Auschwitzba deportáltak. De hol voltak már akkor a szeretteik? Most már tudjuk, hogy a holtak nem beszélhetnek! Bozi Istvánné és Alexandra soha nem adhatott hírt magukról.

A 6. sz. házban lakott Illés Ernőné, a 11 éves Anna nevű kisleányával. Illés Ernő munkaszolgálatra vonult be. Anna 1944-ben az általános iskola 5. osztályába járt. Nehéz napokat éltek át családfenntartó nélkül.

A 8. sz. házban élt Silberberg Jenő és családja. A családfő utazóként sokat tartózkodott távol. A feleség elismert varrónő, akinél több tanuló sajátította el a varrás mesterségét. Két iskoláskorú gyermekük, a 10 éves Sándor a Mosonvár utcai Fiúiskola IV/a, a 7 éves Marianna az Iskola utcai általános leányiskola I. osztályát végezte. Macának becézték az osztálytársak, gyönyörű vöröshajú kisleányként él az emlékezetben.

Ebben a házban lakott Szigeti Bernát kereskedő és felesége. Náluk nevelkedett Singer Miklós 11 éves rokon gyermek, aki a Fiúiskola 4. osztályába járt. Az iskolai értesítőben Szigeti Bernát, mint gondviselő szerepelt. Miklós szülei: Singer József vendéglős és Szigeti Ilona. Miklós az összeírásban nem szerepel, sorsáról nincs tudomásom.

A 9. sz. házban özvegy Rosenbaum Ignácné lakott két felnőtt gyermekével, a férjiszabó foglalkozású Samuval, és Rózsival.

Szintén e házban lakott Feldmár Izidor feleségével és Jolán nevű leányával.

A 11. sz. ház lakója: özvegy Singer Benjaminné és leányai: Erzsébet és a szatócs-vegyeskereskedő foglalkozású Aranka. (Singer Aranka nevét megtaláltuk a Stutthofi KZ-ba szállítottak nevei között, ahol haláláig dolgozott. Sajnos a halálozás ideje nincs jelölve. A szerz. megj.)

A 13. sz. házban idős Hirschler Bernátné lakott.

A 14. sz. ház lakója Rehberger Lajos cipész mester.

E házban lakott Gróf Miksa bádogos mester.

A 22. sz. házban özvegy Rehberger Ferencné lakott két gyermekével, a 6 éves Laurával és a 3 éves István Pállal. (Rehberger Ferenc munkaszolgálatosként 1943. 01. 16.-án a Don-kanyarnál eltűnt. Bejegyezve 29312.-es számon a Yad Vashem nyilvántartásából. A szerz. megj.)

Ebben a házban lakott Dániel Béla szatócs-és fűszerkereskedő a feleségével, és három gyermekével: a 11 éves Ödönnel, aki a Fiúiskola IV/B. osztályába, a 9 éves Évával, aki a Leányiskola II. osztályába járt, és a 6 éves óvodáskorú Istvánnal. (Dániel Béla neve szerepel az 1944. július 11-én Auschwitzból Mühldorfba érkezett csoport névsorában. A No. 79111 rabszámú Dániel Béla küzdött és dolgozott, amíg csak az ereje bírta. A Mühldorfban elhalálozott deportáltak hiteles névsorában feltüntetett halálozási dátuma és helye: 1944. 10. 25. Auschwitz).

A 26. számú házban Feldmann Márton baromfikereskedő lakott Zsuzsanna és Gizella nevű leányaival.

A 28. számú ház Löwin Gusztáv szatócs és vegyeskereskedő tulajdona. Itt élt és dolgozott feleségével és két gyermekével. Rózsi és Tibor iskolába jártak. Jól emlékszem arra, hogy a gyermekek – velem együtt – füzettel a kézben jártunk vásárolni a boltba, a hitelt általában a hét végén szüleink fizették ki.

A 30. sz. alatt lakott Weisz Miklós és a felesége. Weisz Miklós borkereskedésben könyvelőként dolgozott.

A 34. számú házban élt Lukács Leó a feleségével. A férj komoly beosztást töltött be a Deutsch Ernő tulajdonában lévő bornagykereskedésben. A június 6-án történt deportáláskor a vegyesházásokra vonatkozó rendelet időleges mentesítését élvezhették ezért nem vitték el Leót. A köztisztelőnek örvendő család tragédiáját 1944 december végén szenvedte el, melyet Farkas Panki mondott el: „1944. december 1-jén töltötte be az 50. évét. Karácsony második ünnepén éjszaka elvitték a nyilasok. Az ágyból felkelve a hálórúhájára húzta a nadrágot, és a zakót, bakancsba bújt. Többé nem ment haza. 1945. februárjában hóolvadáskor a mosoni strandfürdőnél dobta fel a víz, a kis-Dunából úgy húzták ki, hogy a lábán nem volt bakancs, a zakó sem volt rajta. A mosoni temetőben történt a boncolás, koponyaalapi törést állapított meg a boncorvos. A boncolást végzők ismeretlenek voltak. Azonosításra édesanyámat (Farkas Józsefnét) és engemet kértek fel. Azt firtatták a vizsgálat során, hogy nem követett-e el öngyilkosságot, ami akkor kizárt volt. Emlékszem arra, hogy 1944. áprilisában, amikor a zsidókra vonatkozó törvény alapján a fegyverét el akarták venni, akkor kísérletet tett az öngyilkosságra, amely nem végződött halállal. Feltételezésem szerint Leót az őrizetbe vétele után Mosonban, az Osztermayer út elején lévő pékség pincéjébe vitték, ott volt a nyilasok székhelye. A koponyaalapi törést még akkor este szenvedhette el a verések során. Sírja a mosoni temetőben van. Sírkövén néhány sor olvasható: „Szállj perbe uram azokkal, akik ártottak nekünk. (ZS.34)”. (A sírkövet 2006.-ban renoválták, az emlékidézet már nem olvasható. Letörölték! Lukács Leó tragédiájáról a mai napig nem találtunk hivatalos okmányokat, még újsághírt sem. A szerz. megj.)

„Testvéreit a mosoni zsidókkal együtt Auschwitzba deportálták. (Löwin Frida sz. Magyaróvár, 1893. 03. 10., Ilona sz. Moson, 1897. 08. 21., Aranka sz. Magyaróvár, 1898. 10.

27., Paula és Béla adatait nem ismerem. Mosonmagyaróváron a Horthy Miklós u. 19. sz. alatt laktak. Deportálták őket, senki sem jött vissza közülük. Emléküket szeretettel őrzöm.”

Szintén e házban élt Kurcz Ernő ny. segéd munkás a feleségével, két gyermekével (elhalálozott 1944. 12. 06 Mauthausenben): Dórával és Ottóval. Ottó munkaszolgálatot teljesített Hegyeshalomban. 1945. március 9-i hegyeshalmi bombatámadás áldozata lett. Erről Weiner Andor munkaszolgálatos emlékezett: „1945. március 9-én bombatámadás következtében halt meg a mosoni Kurcz Ottó, aki szintén velünk volt. Március 13.-án a romeltakarítás közben találtuk meg. A helyi csendőrtiszthelyettes jött azzal, hogy egy sárga karszalagos zsidót találtak meg, nézzük meg, hogy felismerjük-e? Én mentem oda, felismerve Ottót. A következő nap a hegyeshalmi temetőben temettük el. 1947. nyarán bontottuk ki a sírt, és a mosoni zsidó temetőben lett eltemetve.”

A 42. számú házban lakott Knapp Jakab lakatos mester és felesége. Az idős mester a deportálásáig aktívan tevékenykedett. Paula leányuk a kereskedelemben dolgozott, Deutsch Imre villanyszerelővel kötöttek házasságot. Sajnos boldogságuk csak rövid ideig tartott, mivel a férjet munkaszolgálatra hívták be. A fiatalasszony gyermeket várt, nagy izgalommal és várakozással készült életének e nagy eseményére. A gettóból vitték a helyi Karolina Közkórházba, ahol 1944. június 4-én egészséges fiúgyermeknek adott életet. Deutsch Pétert az édesapja sajnos nem láthatta. Június 6-án az édesanyját a csecsemőjével a kórházból kihozták! Őket is a mosoni gettó lakóival együtt a mosonmagyaróvári vasútállomásra terelték, ahol a marhavagonok menetkészen várakoztak, hogy Győrbe szállítsák a mosoni zsidóságot. (Micsoda embertelen cselekedet! A kórház igazgatója, szülész-nőgyógyász orvosa, az ápoló személyzethez tartozó apácák közül senkinek sem volt bátorsága ahhoz, hogy a frissen szült édesanyját és a 2 napos csecsemő kiadatását megakadályozza? – a szerz. megj.)

K.Gy. az eseményre így emlékezett: „... Színhely a mosoni vasútállomás azon a délutánon, amikor az embereket terelték és taszigálták hetvenesével a marhavagonokba. Egy magas növésű fiatalasszony vonszolta magát. Karján egy csecsemő. Én látásból ismertem, és a nevére is emlékszem: Knapp Paula volt a leánykori neve. Aznap délelőtt szülte kisgyermekét az óvári kórházban. – De mint azt sokan említették, a csecsemőt az anya képtelen volt táplálni, így éhen halt. Erről Gizella Weisz emlékezéséből idézünk: „... Knapp Paulára csak azért emlékszem, mert ő miatta és még pár beteg miatt a vonatot Mosonban leállították. A mi vagonunkat kinyitották, Paula néhány napos babáját holtan kidobták, a betegek szintén ki lettek húzva a vagonból, aztán becsapták az ajtót”). – Ha ez így történt, hová temethették Deutsch Péterét? Ő az elhurcoltak legfiatalabb mártírja! Az Osztermayer utca halottja. A szerz. megj.) „Öt napos ilyen utazás után végre megérkeztünk Auschwitzba. Aki beteg volt, vagy nem tudott kiugrani a vagonból, azok ott maradtak és azonnal el lettek égetve a krematóriumban. Knapp Paula a vonatban maradt, mert nem tudott felállni.”

A felsorolt családokra emlékezve számtalan, a mai napig megválaszolatlan kérdés merül fel bennem. Azzal az indokkal írták össze a deportálandó személyeket, hogy dolgozni viszik őket. Ha elhiszem ezt az indokot, talán jogosan vetődik fel a kérdés: miért nem válogatták ki itt helyben a munkára alkalmas személyeket? A munkaalkalmasságuk, egészségügyi, családi állapotukat miért hagyták figyelmen kívül? Mit várhattak el, például a 79 éves özvegytől, vagy a többi idős, megfáradt, beteges személytől? Mit terveztek a gyermekágyas anyával? Hova szánták az újszülött csecsemőjét? Mi volt a szándék a többi pici- kicsi, és a tanköteles korú gyermekkel? Szabad-e kérdezni, miért csak a zsidó származású személyeket ajánlották fel munkára? Más alkalmas személy nem is létezett itt a városban? Miért szakították szét már itthon a családokat, hisz a családfenntartó férfiakat bevonultatták munkaszolgálatra! Magára hagyva az időskorú szülőket és a gyermekes anyákat. 62 év után jól látható, hogy ködösítés és átlátszó színjáték fedezte ezt az akciót, amely alatt Mosonmagyaróvár és környéke zsidóságát és a deportálásra szánt embereket a halálba meneteltették. Jól emlékszem arra az igazlomra, amit a gettósításig a szomszédaim is átéltek. Az utcában nem néztük érzéstelenül a történeteket. Az emlékezésnél számba vesszük a

végeredményt: a deportálás célja, amint látszik: a megsemmisítés volt, amely majdnem beteljesedett. Az idősek és a gyermekek közül az utcából senki sem tért vissza.

Az Osztermayer utca zsidó áldozatainak neve és életkora: Kornfeld Ferenc 62., Bozi Istvánné 45., Bozi Alexandra 7., Geiger Károly 61., Geiger Károlyné 56., Pollák Gyuláné 71., Pollák Mór 36., Illés Ernőné 49., Illés Anna 11., Silberberg Jenőné 41., Silberberg Sándor 10., Silberberg Mariann 7., Szigeti Bernát 69., Szigeti Bernátné 65., Özvegy Rosenbaum Ignácné 56., Rosenbaum Samu 46., Rosenbaum Rózi 34., Feldmár Izidor 64., Feldmár Izidorné 62., Özvegy Singer Benjaminszék 79., Singer Aranka 44., Singer Erzsébet 46., Hirschler Bernátné 74., Rehberger Lajos 69., Özvegy Rehberger Ferencné 34., Rehberger István Pál 3., Rehberger Laura 6., Dániel Béla 43., Dániel Béláné 35., Dániel Ödön 11., Dániel Éva 9., Dániel István 6., Feldmann Márton 76., Feldmann Zsuzsanna 48., Feldmann Gizella 43., Löwin Gusztáv 66., Löwin Gusztávné 49., Kurcz Ernő 45., Kurcz Ernőné 48., Kurcz Ottó 18., Lukács Leó 50., Knapp Jakab 66., Knapp Jakabné 60., Deutsch Imréné 28., Deutsch Péter 10 napos.

A felsorolásból látható, hogy az elhurcolt 59 főből 45 személyt elpusztítottak. (A túlélők szerint a gyermekek, az öregek, a munkára alkalmatlanok Auschwitzban lettek megsemmisítve.) Nevüket nem őrzi emléktábla sem az utcában, sem az iskola fala: ahol egykor éltek, dolgoztak, tanultak, és büntetlenül a megsemmisítésre ítéltettek.

Ezzel a pár sorral emlékszem és emlékeztetem embertársaimat, hogy ne feledje el őket Mosonmagyaróvár város lakossága.

Szeiler Erzsébet: Emlékezem a játszótársaimra.

Mosonban születtem, a városban a Szent István király út 31. szám alatt laktam szüleimmel. Ebben a házban – a deportálást megelőző időben – lakott Bozi Andrea (Alexandra) nagymamája és nagybácsija. Andreára, mint kis barátnőmre emlékszem, akivel majdnem egykorúak voltunk, együtt jártunk az óvodába. Sokat tartózkodott a nagymamájánál. A szeme fénye volt a nagyszülőnek úgy, mint anyukájának, apukájának is. Sok kellemes időtöltésre emlékszem, amikor játszottunk az udvarban és vidám perceket töltöttünk el együtt. A játszótársak közül jól emlékszem még a szomszédságunkban lakó Breiner Boriskára és Feigelstock Erikára is. Kedves, pajkos és vidám gyermekek voltunk.

Sajnos a szép emlékeket beárnyékolta az az időszak, amikor sárga csillagot kellett még a kis barátnőmnek is a kabátjukra varrni. Ahogy visszaemlékszem, Andrea is megérezte, hogy a sárga csillag megjelölte, sokszor még az udvarban is kezével eltakarta a csillagot. Sok mindenre nem emlékszem, hisz 60 év telt el a szomorú időszak óta. De az nagyon mélyen az emlékezetemben van, amikor a szüleink - akik mind keresztények voltak – összeültek az udvarban és nagyon megdöbbenek azon, hogy a zsidó családokat összeszedik, és az otthonukból elviszik, deportálják őket: úgy a gyermekeket, mint az időseket. Ez nagyon mély nyomot hagyott bennünk, gyermekekben, és a szülőknél is. Nem gondoltuk, hogy utoljára látjuk őket.

Múltak az évek, és csak rossz híreket hallottunk arról, hogyan haltak meg. Gázkamrákba kerültek, amit nem akartunk elhinni, hogy ilyesmi előfordulhat, hogy gyermekeket, öregeket, betegeket, aggyasztánokat csonttá soványítva berakják a gázkamrába, és szappant készítenek belőlük. Az évek múlásával egyről-másról hallottunk, de a kis barátnőm, a játszótársaim közül senki sem került vissza. Megrendülve emlékezem rájuk.

Palkovits Etelka: Emlékezés a Pollák családról.

A háború idején szüleinkkel és hét testvéremmel egy szoba-konyhás családi házban éltünk Mosonmagyaróváron a Boldogasszony utca 7-es szám alatt. Nagy volt a szegénység és főleg a félelem.

Tőlünk két házzal előbbre, az utca 3-as számú, úgynevezett „Feszler” villában laktak Pollákék. A villa megnevezés csupán abból eredt, hogy szép és rendezett volt, jóval nagyobb, mint az utca többi háza. Gazdagok nem lehettek, hiszen ez az épület sem volt a saját tulajdonuk. Pollák bácsi már akkor a szemünkben idősebb embernek számított, mindig egy botra támaszkodva, hajlott háttal, lassan sétálgatott az udvarban. Beszélni csak ritkán hallottuk. Pollák nénit ugyancsak középkorúnak ítéltük meg. Egyszerű, csendes, kedves asszony volt, az utcában ezért mindenki tisztelte. Kisleányuk Évike törekeny, szóke, göndör hajú gyermek volt, és nagyon rossz evő. Sokszor láttuk őt, ahogyan a kerítésen kapaszkodva, bánatosan nézi a mi játékunkat. Labdázunk, futkároztunk az utcán, vagy a szederfára másztunk. Évike valamilyen oknál fogva nem jöhetett közénk. Nem voltunk vásottak, rosszul neveltek, csupán nagyon szegények. Apánk szakmunkás volt az akkori Vadásztöltény gyárban, de egyedül keresett és tartotta el családját. Ez a tény háborús körülményekkel még jobban nehezítette életünket. Talán a gondokat látva, Pollák néni többször kérte anyánkat, hogy két kistestvérünket, - akik egy idősek voltak - Évikével, engedje át játszani, ebédelni, uzsonnázni. Anyu természetesen örömmel vitte át a gyerekeket, mert így Évike is jól evett, és boldogan játszadozott, az én testvéreim pedig jóllakhattak. Pollák néni látta nálunk, hogy anyám milyen sokat ad a lakás és környezetünk tisztaságára, a kínos rendre, az idősek és egyáltalán egymás tiszteletére. Bizonyára ezért fogadta szívesen a testvéreimet.

Abban az időben megtiszteltetésnek számított, ha egy polgári család beengedte otthonába egy munkáscsalád gyermekét. Én egy alkalommal jártam Pollákéknál, hogy haza vigyem testvéreimet. Az előszobában vártam rájuk. Szép, rendezett, nagy előszoba volt, fehér bútorral, fehér függönyökkel, fehér falakkal. A lakás többi része is biztosan szép volt.

Az öröm nem tartott sokáig. Egy napon a Pollákék ruhájára sárga csillagot varrtak. Akkor nem értettük, mit jelent ez a megkülönböztetés. Szüleink csak azzal hárították el a kérdezősködést, hogy a németek és a nyilasok nem szeretik a zsidókat. Hogy miért nem? Arra soha nem kaptunk választ. Mi rosszat tett a Pollák család, a kisleány, Évike, amiért nem szeretik őket?

A pontos időre nem emlékszem, de nappal volt. Nagy robajjal megjelent az utcában egy teherautó, több nyilas karszalagos fegyverrel és Pollákék háza előtt megállt. Verték a vaskaput, mi pedig halálra rémülve szaladtunk haza. Anyám és több szomszéd asszony gyűlt össze az utcán figyelve, mit akarnak a fegyveresek? A férfiak mind dolgoztak, minket, gyermekeket nem engedtek kimenni az utcára, anyu beparancsolt bennünket, csak a kerítésen át láthattuk, mi történik. Nagy volt a hangzavar, kiabálás, asszony és gyereksírás hallatszott. A Pollák családot lökdösték fel a teherautóra, csupán egy kis batyuval. Az asszonyok kiabáltak, méltatlankodtak a bánásmód miatt. Anyu és pár másik asszony is megpróbált kenyeret és más élelmet átadni Pollákéknak, de ezt puskatussal viszonozták, és megfenyegették az asszonyokat. Úgy tudtuk, hogy ezeket a családokat a Lengyárnál bekerített területre vitték.

Később láttuk, hogy a levéli úton gyalogosan, sok fegyveres kíséretével „hajtottak” zsidókat Hegyeshalom felé. Végeláthatatlan volt a tömeg, sokan csak vonszolták magukat. 8-9 éves gyerekként is sokáig kísértettek az akkor látottak.

Pollákékról semmit nem tudunk azóta. Fénykép nem készült Évikével és testvéreimmel, így még ilyen emlék sem maradt, csak a tisztelet a család iránt.

Tell Ius: Az emeletes Weirtheimer ház.

Amikor a mosoni gettóból 1944. június 6-án a zsidókat Győrbe szállították, szüleim és a szomszédok arról beszélgettek, hogy a házi urunk nem volt közöttük. Lehetséges, hogy ezt csak feltételezték? Vagy talán arra gondolhattak, hogy az idős kora miatt erre azért nem került sor, mert itt halt meg? Mint kis gyermek, ebben a tudatban éltem mindaddig, míg a mosoni izraelita temetőben elhelyezett emléktáblán nem olvastam Neumann Mór nevét az áldozatok

között. Megdöbbenem magam is attól, hogy a 84 éves kora sem menthette meg az életnek! A deportálás alól az idős kora miatt sem tettek kivételt.

Szüleimmel és testvéreimmel Neumann Mór házában laktunk Mosonban, a Szent István király út 23. szám alatt. A házat Weirtheimer háznak hívták, gondolom azért, mert a ház Weirtheimer Iréné volt. Én ebben a házban születtem. Édesapám a Kühne Mezőgazdasági Gépgyárban dolgozott, jó szakembernek számított. Mellékállásban, e házban házmesterséget vállalt, természetesen ennek fejében családuknak lakbért nem fizetett. Édesanyám is besegített a ház körüli munkákba, tehát a szüleim sokrétű tevékenységet folytattak a házban.

Neumann Mór gabonakereskedéssel foglalkozott, ő intézte az üzleti ügyeket. A hosszú udvarban több gabonaraktárt alakítottak ki, a földszinten a mi családuknak volt az egyedüli lakó. Neumann Mór és felesége az emeleten lakott. Irénke néni nagy háztartást vezetett, két alkalmazottra emlékszem: a halászi Horák Jankára, és egy Matild nevű leányra. Egyik a szakácsnő, másik a szobaleányuk volt. Vendégek gyakran fordultak meg a házban, ezt megelőzően nagy készülődést, sütést-főzést tapasztaltunk. A vendégek többnyire Budapestről jöttek, úgy tudom, azok a rokonsághoz tartoztak. Közülük Licire jól emlékszem. De a helybeli vendégek közül Dr. Kühne Lóránta (a Kühne Mezőgazdasági Gépgyár igazgatója) is emlékszem. A nagy konyhában finom illatok jelezték, hogy vendégségre készülődnek. A sok finomságból mi gyermekek is mindig kaptunk kóstolót. Egyébként is nagyon jó szívűek voltak a házi úrék, ezt tapasztaltuk minden nagyobb ünnep alkalmából. Nem csak a zsidó ünnepekre gondolok, hanem karácsonykor és húsvétkor is, sütöttek részünkre is sok finomságot, mákos- diós kalácsot, de purimkor még flódnit is kaptunk. Szüleimtől csak szépet és jót hallottam a családról. A köztük kialakult közvetlen emberi kapcsolatot jól példázza, hogy az 1938-ban született húgom a ház asszonyáról kapta a keresztnévét. De a legfőbb bizonyíték, hogy a Neumann családról készült fényképeket szüleim halálukig megőrizték, mely alapján most én is bemutathatom az egykor itt élt családot. Én magam is éreztem, hogy szerettek, mert a nap minden időszakában szívesen láttak. Emlékeimben úgy jelenik meg Irénke néni, ahogy sokszor láttam az emeleti szobájában, az utcára néző ablak előtt kézimunkázott. Rendszeresen kötött, szorgos kezei között a kötötűkkel szorgoskodott. Én, mint kisgyermek, az ujjaimmal próbáltam utánozni a kötötűkkel hadonászó kézmozdulatait. Nem tudom pontosan, hogy mikor halt meg a ház asszonya. De arra jól emlékszem, hogy a földszinten, az utcára néző irodában, fakoporsóban ravatalozták fel. A gyászolók megjegyzésére is emlékszem, amikor azt mondták: „olyan szép, mintha csak aludna”.

Rokonságban álltak Freund Ottó takarmánykereskedővel, akinek a házban volt az irodája. A berendezésre is emlékszem, még írógépe is volt. Freund Ottó esküvőjét a mosoni zsinagógában tartották, én is ott voltam. Úgy tudom, hogy a menyasszonyt Budapestről hozta. Az esketés a zsidó rituálénak megfelelően történt. Jól emlékszem az udvaron a pohártörés jelenetére, és az esküvő vidám hangulatára. Freund Ottó és családja nem lakott a házban, hanem a Frigyes király h. u. 105-ben volt az otthonuk.

Nagyon sok emlék rejtezik a fejemben, de csak a lényegeset említem. Gerstl Jutka osztálytársam volt, akik Mosonban, a Szent István király út 78. szám alatt laktak. Jutka fekete göndör hajú, szép kisleány volt. Egy szombati napon megkértek a szülei, hogy együtt utazzak Jutkával a magyaróvári városrészben lévő polgári iskolába, és az autóbusszon az útiköltséget én fizessem ki, mivel Jutka szombaton nem kezelhette a pénzt. Természetesen az én útiköltségemet is fedezték. Jutkát a szüleivel és testvérével együtt deportálták, ahonnan egyikük sem térhetett vissza. Jutka még csak 11 éves volt!

Emlékezésemmel felidéztem Neumann Mórt és családját, Gerstl Jutkát a hozzátartozóival. Végtelenül sajnálom, hogy személyüket ilyen sok szomorúsággal kell feleleveníteni. Úgy gondolom, hogy ezzel másokban tudorosítom, hogy itt éltek közöttünk, akiket tiszteltünk és szerettünk. Sírjuk nincs, de gondolataimmal adózom az emléküknél!

Samú Ida: Emlékezem Steiner Miksára és családjára.

Néhány évvel ez előtt társas utasként Lengyelországba kirándultam a férjemmel (Gáti Józseffel, akinek előző neve: Steiner József). A program során az egykori koncentrációs tábor, Auschwitzot is megtekintettük. Számunkra ennek azért volt megrázó a jelentősége, mivel férjem szüleit és hozzátartozóit 1944. júniusában ide deportálták, ahonnan közülük sajnos senki sem tért vissza. Az egykori haláltábor látásával megdöbbentően hatottak ránk. A múzeumban lévő emléktáblán olvastuk az áldozatok neveit, kerestük közöttük azokat, akik egykor a férjem számára a legfontosabbak, a szülei, a testvérei, a hozzátartozói voltak. Kerestük a nevek között a szüleit: a 67 éves Steiner Miksát, a 60 éves Klein Karolint, testvéreit a 27 éves Ferencet és annak családját, a 23 éves Dezsőt, a 28 éves Gusztávot és még számtalan hozzátartozóját. A sok hasonló név között nem tudtuk eldönteni, olvastuk-e közöttük a keresett neveket? Szomorú szívvel emlékeztünk az elpusztítottakra.

Ezek az emlékképek most azért jutottak az eszembe, mert férjem elhalálása után kezembe került az a napló, melyben deportálásának néhány napját lejegyezte. A feljegyzéséből – a teljesség igénye nélkül – a következő gondolatait idézem:

„– 1945. Napjaink a szokott egyhangúságban telnek. Már a negyedik hete vagyunk itt. Mint asztalos dolgozom, s így jobban múlik az idő. Sokat éhezem. Nagyon szeretnék találkozni a szüleimmel, és drága kis menyasszonyommal. Remélem, a jó Isten meg fogja hallgatni a kérésem.

A héten öt nehéz napom volt, leszállították a kenyéradagot, egy napra megvonják a főt ételt, nehéz napok, de azért bízunk. Weisz Mikivel folyton a hazamenésről beszélünk.

Ma egy jó napom volt, egyszerre ettem meg egy fél kenyeret. De ma már ismét ott tartok, hogy reggelre nincs kenyérem, s már gondolkozom, hogy a cipőm, vagy a nadrágom eladja-e? A súlyomból néhány kilót kénytelen vagyok leadni, 2 pár cipőt adtam el egy és háromnegyed kenyérért.

Már nagyon aktuális lenne haza menni. T. i. a napokban sok szó esik róla, nagy dolgok előtt állunk, ismét az hallatszik, hogy a kenyeret csökkenteni fogják és a Zwieback-ot (kétszersült) is redukálni fogják, ez már számomra kész tragédia lesz, már így is alig mozgok, s ha így megy tovább, nem tudom, mi lesz, csak a jó Istenben bízom, tudom, most sem hagy el.

Március 24-én nagyon jó napom volt, végre kedvemre jól laktam káposztáskrumplival. Remélem, a jó Isten továbbra sem hagy el.

Most néhány napja csökkentett kenyeret, 15, majd 18, és végül 20 dkg kenyeret kaptunk naponta, bizony elég kevés, de vannak helyek, ahol még ennyit sem kapnak.

Március 23-án oltottak flekktífusz ellen, másodszor 26-án. Április 6-án oltottak először tetra ellen. Április 10-én indultunk Bergen Belsenből. Mai nap nagy örömmre talákoztam mosoniakkal, Wittmann Mancival, Sussmann Rózsival (a harmadik név „valakinek a felesége” olvashatatlan). Remélem, a jó Isten megsegít és velünk lesz.

Zernitzi pályaudvar előtt a nyílt pályán súlyos légi támadást éltünk át, csak a jó Istennek köszönhetjük, hogy életben maradtunk. Megérkeztünk Theresienstadtba, heten lakunk egy szobában, már nagyon várom a szabadulást. Sajnos, senki ismerőst nem találok. Bent vagyok a konyhán, mint ételhordó, elég nehéz munka. De azért kifizetődik, már elég szépen kezdem magam összeszedni. Itt mindenki a békéről beszél. Bízom és remélem, hogy ez rövidesen be is következik. Tegnap, május 3-án volt a születésnapom. Nem gondoltam, hogy itt fogom tölteni. A változatosság kedvéért a fiúk krumplis pogácsát készítettek, nagyon ízlett, 15 darab jutott fejenként.

Tegnap, május 7-én és május 8-án influenzában fekszem, de remélem, holnapra már jól leszek. Ma szerda, május 9-e, mindig állandóan lázas vagyok, félek, hogy komoly baj lesz belőle. T. i. nagyon sok a lázas megbetegedés, és ebből kifolyólag a flekktífusz, ez az, amitől remegek, ha ezt Isten ments, megkapom, akkor soha többé nem fogom látni azokat, akiket oly nagyon szeretek, a szüleimet. Kérem a drága jó Istent, hogy gyógyítson meg, mert nagyon szeretnék haza menni.

Egy elég fontos dolgot majd nem kifelejtettem. Május 8-án este a mindnyájunk nagy örömére este 9 óra körül bevonultak az első orosz páncélosok, azóta a társaság el van látva mindenféle

jóval. De mit ér mind ez, ha sajnós én még beteg vagyok. És nagyon félek, hogy Isten ments, komoly lesz. Nagyon kérem a jó Istent, hogy gyógyítson meg engem. Mert én is szeretném látni a hozzátartozóim. Bízom és remélem, hogy nem feledkezik meg teljesen rólam és meggyógyít.

12-e. Sajnos, ma nem érzem jól magam, lehet, hogy az éjszakai nem alvás, - nem tudom. Mindenesetre nagyon félek. Isten ments, hogy most az utolsó pillanatokban történjen valami komoly baj. Az indulás előtt. Érzem, ennek nem lesz jó vége. Nagyon kérem az én drága jó Istenkém, hogy ha már idáig elvezetett, most az utolsó percekben ne hagyjon el.

Ma 14-e, még mindig nem tudom, hogy mi lesz velem? Gyenge vagyok. Csak a jó Istent kérem, ne hagyjon el, ebben a pusztító fergetegben. Mert ami itt van, az már nem is emberi, piszok, szenny, bűz mindenfelé.

A vezetők és néhány orvos megszökött, a betegek itt maradtak, alig néhány orvossal. Ma 19-e, (máj).

Nagyon rossz hangulatban vagyok, t.i. ma lezárták a kapukat, állítólag 14 napra, már ez nem gyerekjáték, bevonultak az oroszok. Itt vagyunk már öt hete, folyton hitegetnek azzal, hogy rövidesen haza szállítanak bennünket. Alig várom azt a pillanatot, amikor kiadják a parancsot az indulásra. Annál is inkább, mivel hogy rengeteg a megbetegedés. Amitől, mint mindenki, én is nagyon félek. A legutóbbi betegségemből már valahogy felgyógyultam. Éppen elég összeszednem magam. Most meg a köhögéstől a hátam fáj. Oly nehezen várom már az indulást hazafelé.

Végre elérkezett a várt nap, tegnap 30-án sikerült kijutni Theresinből és eljutni Prágába. Másnap reggel 6 óra 15 perc, itt ülök a kupéban, útban tovább Brünn felé. A jó Isten segítségét kérem továbbra is, legyen velünk egész hazáig. Bruckot is elhagytuk, és itt állunk Breszlavon, kb egy fél óra múlva indulunk tovább Pozsony felé. Szombat éjjel 12 órakor érkezünk Pozsonyba. Másnap Vácon keresztül megérkeztem Budapestre. Még is vasárnap este indultam tovább, és hétfőn délelőtt érkeztem meg Mosonba. De mint már előre megérezttem, hozzátartozóim közül senkit sem találtam, s így nagyon egyedül érzem magam. Még egy reményem van, a drága kis menyasszonyom. Pár napra rá, hogy megjöttem, kaptam Győrből Kón Gyuszín keresztül azt a hírt, hogy az én kis életem ott van és vár. Másnap vonatra ültem és elmentem Komáromba, sajnós nem sikerült átmenni, s így másnap eljöttem. De vasárnap megpróbálom újra, talán már át lehet menni. Alig várom a percet, hogy találkozhatunk.”

Eddig tart a hézagos naplótöredék, mely a deportálás viszontagságáról szól. E néhány sorral kívánok emlékezni Steiner Miksára és családjára, akik Mosonban, a Vár u. 4. sz. alatt a zsinagóga udvarában éltek. Steiner Miksa a hitközség megbecsült alkalmazottja volt, aki feleségével együtt 4 gyermeket nevelt, a környezetükkel, a szomszédakkal jó viszonyban éltek. A család köztiszteletnek örvendett.

Blaskovits Béláné sz. Nusser Ilona emlékezése.

Szeretném felajánlani az ártatlanul meghurcoltak tiszteletére gyermekkori emlékeimből a következőket: Körülbelül 1938-ban vállalták szüleim a mosoni zsidótemplomnál a házmesterséget. Édesapám Győrbe járt a Vagongyárba, vasöntő volt, így édesanyámra hárult a teendők nagy része. Nekem sok kedves emlékem fűződik ahhoz az időhöz. 9 évesen minden új érdekelt. Új szokásokkal, ételekkel ismerkedhettem meg (sólet, barhes, macesz) . Rajtunk kívül még 2 család lakott az udvarban, ami a zsinagógától egy fallal volt elkülönítve, csak egy kapu nélküli átjárón lehetett a lakásokat megközelíteni. Az egyik család a Steiner család. Steiner bácsi volt a templomszolga. Három fiúk volt: Ferenc, József és Dezső. Steiner néni nagyon kedves volt, ha valami finomat főzött, mindig meghívott, mivel neki csak fiai voltak, nagyon szeretett engem. A másik a Zeiden család. Ott három lány volt: Frida, aki Feigelstock Zsigmondnének hívtak, Baba, aki akkor 16 éves és nagyon szép leány, Lili, aki évekig osztálytársam is volt. Hozzá is szép emlékek fűznek. Sokat játszottunk együtt és még polgári iskolába is együtt jártunk 4 évet.

A szemközti házban, amit Malcz háznak hívtak, az emeleten lakott a Főrabbi. Őreá sajnós nem nagyon emlékszem, csak a feleségére. Nagyon szép asszonyra emlékszem. Családjuk nem volt. Emlékeim szerint a férfi sokszor elutazott, és hogy az asszony ne legyen egyedül, megkérték szüleimet, engedjenek át hozzá aludni. Mindig finom süteménnyel várt, és amikor egyszer hazautazott Erdélybe – mivel Nagyváradról származott – kaptam tőle egy gyönyörűen hímezett háziszőttés hálóinget.

Az iskolában volt még két zsidó leány osztálytársam: Rosenberg Klári és Weisz Éva. Ők is igen kedves, helyes leányok voltak. Édesapám 1940-ben meghalt szívrohamban, utána még két évig ott laktunk a zsinagóga udvarban. 1942-ben édesanyámmal és öcsémmel visszaköltöztünk Óvárra, mivel testvérei itt laktak és itt kapott munkát is.

1944-ben negyedikesek voltunk a polgári iskolában. Abban az évben április másodikán befejeződött a tanítás az állandó légiriadók miatt. Még a ballagás is elmaradt, és a búcsú az iskolától. Ezek után mosoni osztálytársaimmal is minden kapcsolatam megszűnt. Elszörnyedve hallottuk, hogy mi történt velük. Szívből sajnálom, és soha nem fogom elfelejteni őket.

E. E. Osztálytársaimra emlékezem.

Az ember emlékezete olyan, mint a szárazvillám, fellobban hirtelen és megvilágítja a régmúltat. Velem járt az iskolába Klinger Edit és Bernáth Gizi. Zsidók voltak. Bőrösök, ez volt a foglalkozásuk a szülőknek. Klingerék a Kápolna-téren laktak, Bernáthék a Fő utcán, a Bass-féle üzlet után. Bernáthéknál volt még gyermek, nem tudom pontosan, hárman, vagy ketten voltak, de az biztos, Gizinél egy valamivel idősebb leány. Velük nem voltam szoros kapcsolatban az iskolai dolgokon kívül. Jó eszű lányra emlékszem. Szeplős, vöröshajú. Annál inkább Klinger Editre. Gyönyörű leány volt! Okos, jólelkű és rendkívül derűs. Ma is előttem van, fekete szeme, fekete haja, és fehér bőre, mindig nevetős, mosolygós ábrázata. Jártam náluk, játszani szoktunk. Ilyenkor Edit édesanyja mindig megkínált és szemlátomást kedves volt velem, hívott, hogy sokszor jöjjenek. Az édesapját egyszer láttam, mikor rengeteg bőrt hozott. Kedvesen viccelődött velünk. A családról ezeket őrzöm. Azt tudtam, hogy féltették rettentően Editet. Testvére nem volt, és most visszagondolva, a féltésnek már oka volt. Egy reggel nem jött iskolába, azt hittem, beteg. Elmentem hozzájuk, de a kapuban egy civil állt, és nem engedett be. Emlékszem, hazarohantam, és rettenetesen sírtam. A gyermeki ösztönöm megérezte, hogy valami szörnyűség történt. Soha többé nem találkoztunk, nem is hallottam róluk. Róluk sem, és Bernáth Giziről sem.

Sokszor eszembe jutott Klinger Edit, hiszen erős érzelmi kötődéssel voltam iránta. Ha a holokausztról filmet látok, eszembe jutnak, a lelkem mélyén síratom őket a mai napig. Rettenetes, ami akkor történt, és valóban elfelejteni nem lehet. Bár a világ rohan a borzalmak felé, feléget mindent maga körül, és nehezen emlékezik. Sokszor kétségbeesem e miatt, már nem is mi miattunk, de az unokáim félttem.

Nekünk ma is vannak zsidó barátaink, akiket szeretünk, becsülünk. Igaz, mostanában nagy a zsidóellenesség, de ma sem értem, miért? Back Tóni bácsi is előttem van, aki nem messze lakott tőlünk, egy nagy motorral járt. Azután Feigelstock Erika, vele óvodába jártam, az apjának a templomnál méterárú üzlete volt, ő visszajött, gimnazista koromban jártam is a boltjában. Ő mondta, hogy Erika és a felesége meghalt. A Szigeti kertész felesége is visszajött, egyedül ő a családból, vele is beszéltem. A kertészetük Moson és Óvár között volt. A Hangya előtt volt egy bolt, férfiruhákat árultak, Braunnak hívták, azok is úgy tudom, elvesztek. Azután a Flesch, a fagyaltos. Tudom, nem segítettem sokat, vagy tán semmit, de legalább emlékeztem, még ha ezek fájdalmas emlékek is.

(Moson városrészben, a Plébánia Hivatal közvetlen szomszédságában, a Szent István királyút 63. számú ház az 54 esztendő Reichenberg Adolf bőrkereskedő tulajdona. A ház első részében élt 45 éves Kohn Margit nevű feleségével, és két gyermekével: a 19 éves Éva leányával és a 24 éves György nevű fiával. A család az összeírásakor aggodalommal viselte a

fiúk távollétét, akit már korábban munkaszolgálatra hívtak be. (Mint emlékezéséből tudjuk, április vége előtt már Kistarcsáról Auschwitzba deportálták.)

A ház hosszú udvarában több lakást béreltek, melyekben az alábbi családok laktak:

Bernáth Gizi a szüleivel, és testvéreivel. A 40 éves édesapa, Bernáth Sándor munkaszolgálatra vonult be, a 36 éves édesanya Breiner Kató egyedül nevelte és gondozta gyermekeit, a 12 éves 5. osztályos Ágit, a 10 éves, 4. osztályba járó Gizit, a 9 éves 2. osztályos Dénest, és a legkisebbet, a 3 éves Karcsikát.

A 70 éves Breiner Jakabné, a nagymama. A 6 gyermekes Hermin asszony tele aggodalommal élte napjait, hisz fiai közül a 32 éves Jenőt és a 26 éves Lászlót munkaszolgálatra vonultatták be.

Az 54 éves Rákos Béla tanító és a vele egy idős felesége, Elizabet Levi. A házaspárról az egykori tanítványok kedves emlékeket őriznek. Az emlékezők közül többen a Mosontól 4 kilométerre lévő Szentistván-pusztáról jártak be a városba iskolai tanulmányok végzése miatt. Rákos Béla vállalta a vizsgákra való felkészítést, a felesége általában gőzölgő teával, és saját készítésű finom süteménnyel várta a diákokat.

Az 52 éves Rozenberg József és felesége, a 42 éves Spierer Berta három gyermekükkel, a 20 éves Gyulával, a 18 éves Miklóssal és a 16 éves Klárical. Klárika aki még a Polgári iskolai tanulmányait végezte.

Singer Izidor a feleségével, és Ági nevű leányukkal. (Sajnos a személyi adatok eddig nem ismertek).

A 42 éves Szigeti Béla kertész és a 38 éves Fleischmann Teréz, egyetlen fiúkkal, a 13 éves Istvánnal, aki a Piarista Gimnázium kitűnő tanulója.

Az 51 éves Kurcz Jenő és a 45 éves Tellnich Róza nevű feleségével, a 18 éves Vera nevű leányával és a 11 éves Palika nevű kisfiával.

A házban lakókat 1944. május 20-án a mosoni gettóba, onnan június 6-án Győrbe, majd június 11, vagy 14-én Auschwitzba deportálták. Mint ismeretes, a munkára alkalmatlanokat, a gyermekeket, a betegeket, és az időseket megsemmisítették, megölték.

Bernáth Sándor, Breiner Jenő, és Breiner László, Szigeti Béla a Keleti Fronton tüntek el. Reichenberg Adolf a 79560 rabszámú kényszermunkás 1944. július 11-én Auschwitzból Dachauba került, ahol dolgozott, majd 1944. december 26-án Dachau-Mühldorf (Mettenheim I)-ban elpusztult. A 79431. rabszámú Kurcz Jenőt szintén Dachauba szállították, ahol 1945. 02. 19.-én Dachau-Mühldorf (Mettenheim I.)-ben elpusztult.

További áldozatok) Rákos Béla, és Rákos Béláné, Bernát család minden tagja, Breiner Jakabné, Rozenberg József, Józsefné, Klári, Singer Izidor, Izidorné és Ági, Szigeti István, Kurcz Jenőné, Vera és Pál.

A Reichenberg ház bejárati falán nem emlékeztet emléktábla a ház elpusztított egykori lakóira. A nevek felsorolásával az emlékezést az utókorra bízják: a szerzők).

Kiss Ilus: Klinger Dudi dadusa voltam.

Mosonban laktunk a Vásár-téren, Klinger Adolfnak is ott volt a bőrös lerakata. Édesapám Debrecenből került Mosonba, hentesként. Édesanyám Löwin Károlyéknál dolgozott, mosónőként. Egy alkalommal megkérdezték, a két leánya közül melyik vállalná el Klinger Adolfék kisleányának a dajkálását? Először nővéremet alkalmazták, aki 4 évig vigyázott a kisleányra. Majd a nővérem munkát vállalt, és bennem is megbíztak, így én lettem Klinger Zsuzsanna Edit dajkája. Mi csak Dudinak hívtuk ezt a kedves, aranyos gyermeket, akit én nagyon megszerettem. Én tulajdonképpen csak a dada szerepét töltöttem be, mert Klingeréknél volt szakácsnő alkalmazva, így én csak a gyermekre vigyáztam, felügyeltem. Megbecsültek, úgy tekintettek, mint ha a család tagja lettem volna. Együtt étkeztünk, jókat ettem a máceszből, amit nagyon szerettem. Nyáron a Duna-partra vittem Dudit, ott strandoltunk, homokoztunk, fürödtünk. Klinger Adolfné (Ilus) kalapos mesterként szalont vezetett Mosonban az Iskola utcában lévő kis műhelyében, amely a Schuttovits házban volt.

Ma is emlékszem a műhely berendezésére, a formás kalapokra, melyet készített. Még én is felpróbálhattam a kalapokat. Klignerét sokan ismerték, volt bőven vevője.

A napokban láttam a televízióban Auschwitz emlékezés közvetítését, eszembe jutottak Klingeréknél eltöltött napjaim, amikor velük együtt ünnepeltük a péntek estét, a számban érzem még a barhesz ízét. Jól eső érzéssel gondolok a húsvéti ünnepekre, és arra a sok szépre, melyet mint gyermekleány Klingeréknél élvezhettem. Többször ott maradtam éjszakára is, amikor Klingerék társaságánál töltötték az időt. Nekem pedig még ma is jó érzéssel tölt el az a bizalom, melyet a családnál éreztem. 60 év után is fájó szívvel gondolok a kis Dudira, akinek a fényképét a mai napig szeretettel őrzöm és kérdezem, hová lettek Klinger Edit és a kedves szülei?

B. Gy: Vita mortuorum in memoriam est posita – az elhunytak életét az élők emlékezete őrzi. (Cicero) In Memoriam Stadler Péter (1932). A gimnázium első osztályát az 1942-43-as tanévben magántanulónaként végezte el a mosonmagyaróvári piaristáknál, kitűnő eredménnyel. Én ugyanebben a tanévben szintén elsős voltam, beírt „rendes” tanuló. Ekkor még nem ismertem őt, nem tudom, hogy elemi iskolai tanulmányait hol végezte. Lehetséges, hogy a mosoni fiúiskolában, ahol én is. Osztálytársak nem lehettünk, születési évéből kiszámítva ő 4 elemi osztályt végzett, én ötöt. A mosoni fiúiskola mellett szól, hogy a helyi zeneiskolába járt, az évkönyvek szerint az 1941-42-es, és az 1942-43-as tanévben a hegedű főtanszakon az alsó tagozat III. illetve IV. osztályába. Tanította Hradeczkyne Bardócz Margit, majd Paulusz Béla (e két tanév évkönyvével rendelkezem).

A második gimnáziumi osztályt beírt tanulóként végezte el, ebben a rövid 1943-44-es tanévben osztálytársak voltunk. Az iskolánk története az 1943-44. tanévben című fejezetben olvasható: „... az idei tanévben a tanítás november 3-án kezdődött. A kéthónapos kényszerszünet alatt azonban minden eszközt és módot megragadtunk, hogy nemzetnevelésünkben beállott szörnyű csapást enyhíteni tudjunk. Ha a megszokott keretek hiányoztak is a tanításra és nevelésre, minden tanár a lehetőség és okosság szerint iparkodott utána nyúlni tanítványainak, hogy a szorgalmi idő szellemét már e két hónapban is rájuk kényszerítse.

A sok aggodás és bizonytalanság közepette induló iskolai életünket semmi zökkenő sem zavarta a rövidre szabott tanévben. Megszerveztük az iskolai légoltalmi rádió-riasztószolgálatot. A tanítás menetét 8 ízben zavarta a légi veszély, de mindig csak a negyedik, vagy ötödik órában. Már-már bíztunk abban, hogy a tanév másik felét nyugodtan befejezhetjük, bár iskolánk néhány termét ekkor már átengedtük délutáni tanításra az elemi iskolának, amikor április elsején megjött a tanévet bezáró miniszteri rendelkezés...”

Másutt: „Bár minden igyekezetünk az volt, hogy a háború romboló kihatása ne érje diákjainkat, és a legbékésebb légkörben igyekeztünk tanítani, a felbúgó szirénák szomorúan hasítottak bele az iskola munkájába. Felelősséggel és a szülők teljes megnyugtatóására építettük ki a rendeleteknek megfelelően légoltalmi riasztó szolgálatunkat. Minthogy megfelelő óvóhelye az iskolának nincs, az előriasztásra azonnal kiürítettük az iskolát. Nyolc esetben zavarta a tanítás menetét a légi veszély, de rendszeren csak az utolsó órákban.”

A következő tanév évkönyvében leírják, hogy a város többi iskolájának lefoglalása miatt csak déli 12 óráig taníthattak 40 perces órákban, mert 13 órától kezdve az elemi népiskola kilenc osztályának engedték át a tantermeket.

Péterrel e rövid, 5 hónapos tanévben a légiriadók hoztak bennünket közel egymáshoz. Szülei megkérték anyámat, hogy ilyenkor velem jöhessen haza Mosonba a Lajta, illetve a Duna felé, és ne engedjük el lakásukra, a Szent István király útra, míg le nem fújják a légi veszélyt, vagy a légi riadót. Az iskolából a Károly-ligeti Lajta hidakon átmentünk a Dunához, majd végig a Duna-parton a Petőfi utcáig, ahol laktunk.

Komoly fiú volt, csak az iskoláról beszélgettünk, a tantárgyakról főleg, játékokról, szórakozásról – úgy emlékszem – sohasem. Testnevelésből felmentett volt, nem tudom, hogy miért. A tanév váratlan bezárása miatt el sem tudtunk köszönni egymástól. Jártam az

otthonában, egyszer a házi feladatot mondtam el neki, amikkor hiányzott. Édesapjára emlékszem, háziorvosunk volt.

Az 1943-44. tanévben 13 izraelita vallású tanuló járt a gimnáziumba:

- I. osztály: Gelley Frigyes, Schneider György (dicséretes jeles tanuló)
- II. osztály: Stadler Péter (kitűnő tanuló)
- III. osztály: Berger Ödön, Singer Tamás, Stadler Imre (dicséretes jeles tanuló)
- IV. osztály: Szigeti István (dicséretes jeles tanuló)
- V. osztály: Gelley Tibor, Gerstl Tibor, Weisz Imre
- VI. osztály: Hofstadter Sándor
- VII. osztály: Kurcz László, Weisz Ottó (dicséretes jeles tanuló)
- VIII. osztály: -

A III-VII. osztályosok az 1942-43. tanévben is a gimnáziumba jártak (Gelley Frigyes és Schneider György még nem, Stadler Péter magántanuló volt), a nyolcadikat Kovács Ignác és Weisz Tibor végezte, és érettségiztek is. Kovács Ignác kitűnő év végi és jeles érettségi eredményt ért el. Fél tandíjmentes volt, és év végén 25 Pengő jutalomban részesült. Abban a tanévben rajta kívül mások is kitűnő eredménnyel végeztek (Stadler Imre, Szigeti István és Weisz Ottó), az ő fél tandíjmentessége és a pénzjutalom arra utal, hogy szegény sorsú tanuló volt, a többiek jutalomkönyvet kaptak.

Beiratkozáskor a katolikus tanulók 40 Pengőt, a protestánsok 50 Pengőt, az izraelita vallásúak 60 Pengőt fizettek felvételi, fenntartási és vegyes díj címén. Egyébként az évi tandíj nyilvános tanulók számára 112 Pengő, a magántanulóké 280 Pengő volt, az 1943-44. iskolai évben.

Az izraelita vallásúak hitoktatója Klein Béla dr. főrabbi volt.

Az 1944-45. és a későbbi, az államosításig (1948) eltelt iskolai évek évkönyvében még szerepel a tanulók vallására utaló jelölés, de az izr. már nem, mert az ide járt 13 tanuló közül egynek sem szerepel a neve az osztálynévsorokban, a hitoktatóé sem.

Az 1945-46. évi évkönyvben a magántanulók között találtam Kurcz László nevét, izr. megjelöléssel, aki a VIII. osztályból maradt ki (lásd előbb, 1943-44-ben végezte a hetediket).

Felhasznált forrásmunkák) A Magyar Kegyestanáítórend Mosonmagyaróvári Gimnáziumának Évkönyve az 1942-43., 1943-44., 1944-45., 1945-46., 1946-47., 1947-48. iskolai évről. Közli Agárdy Gyula, az 1943-44. évtől Bozi Ferenc, a megjelenés évében Mosonmagyaróvárott, a Magyaróvári Könyvnyomda és Könyvkötészettől.

A Mosonmagyaróvári Államilag Engedélyezett Városi Zeneiskola Évkönyve az 1941-42, és az 1942-43. tanévről. Közzéteszi Enge János, a megjelenés évében Mosonmagyaróvárott, a Mosonvármegye könyvnyomdájától.

Ezzel a kis összefoglalóval kívánok fejet hajtani mindazok emléke előtt, akiket ártatlanul a halálba hurcoltak

Kis János túlélő visszaemlékezése. Apai nagyszüleim: Klein /Kis/ Dávid, Magyar Királyi államépítészeti mérnök 1862-ben született. (1907-ben a nevét a később született gyermekeivel együtt „Kis”-re változtatta). Mint államépítész mérnök dolgozott Magyaróváron. A huszadik század első évtizedében áthelyezték Nyitrára (akkor Magyarország). Az első világháború után visszaköltözött Mosonba. Ott folytatta a munkáját nyugdíjaztatásáig. Az Izraelita Hitközségnek a város társadalmi életében szerepet játszó tagjai között, mint műszaki főtanácsos tevékenykedett. Ő tervezte 1921-ben a mosoni izraelita zsinagóga női karzatának bővítését. 1934-ben hunyt el, és a mosoni izraelita temetőben temették el. 1889-ben házasságot kötött Deutsch Malvinnal, aki 1875-ben Mosonban született. Nagyanyám a háziasszonyi teendőin kívül a mosoni Izraelita Nőegylet életében tevékenyen részt vett. 1930-ban a közgyűlés alelnökké választotta. 1941-ben elhunyt, a férje mellé temették el.

Házasságukból négy gyermek született: Klein /Kis/ György 1897-ben Magyaróváron, Klein /Kis/ Imre 1899-ben Mosonban (Ő az édesapám). Mindketten a Bécsi Műegyetemen szereztek mérnöki diplomát. György Auschwitzban, Imre Bergen Belsenben pusztult el 1945-ben. Klein /Kis/ János 1904-ben, Kis József 1909-ben Nyitrán született. Ők a budapesti Műegyetemet mérnöki képesítéssel végezték el. János 1971-ben, Lyonban, József 1994-ben Balatonfüzfőn hunyt el.

Anyai nagyszüleim: Weisz Jakab 1866-ban született, Mosonban mészáros és marhakereskedéssel foglalkozott. 1938-ban Mosonban hunyt el, és a mosoni izraelita temetőben temették el. Elhalálózásáról a Mosonvármegye c. újság is megemlékezett: „Weisz Jakab marhakereskedő 73 éves korában hosszas betegeskedés után Mosonban július 4-én meghalt. Az elhunytban Kis Imre Kühne gyári mérnök apósát gyászolja. Temetése nagy részvét mellett, szerdán volt.” Felesége Flesch Malvin (Mici) 1863-ban született, 1944 június 6-án deportálták, Auschwitzban 81 éves korában pusztították el. Leányuk: Weisz Izabella (Ella) 1901. május 30-án született Mosonban. (Ő az édesanyám).

Szüleim: Kis Imre és Weisz Izabella Mosonban kötöttek házasságot 1928. december végén. Apám okleveles gépészmérnök, aki a Kühne Mezőgazdasági Gépgyárban dolgozott Mosonban. A 30-as évek elején áthelyezték a budapesti főirodába, és ott volt az állandó munkahelye, de minden második hét végén elutazott a mosoni Kühne gyárba ellenőrzést végezni. Édesanyám Bécsben végezte el a Konzervatórium zongora-szakát, zongorista volt, de abban az időben inkább csak a háziasszonyi teendőit látta el. Én 1934-ben születtem Budapesten. Nem voltak testvéreim. 1943-ban apámat kétszer behívták munkaszolgálatra, de mind a két alkalommal visszajött pár hét után. Mint minden második héten, így 1944. március 18-án, szombat reggel is apám készült Mosonba utazni. De akkor éppen légiriadó volt Budapesten, ami elég sokáig tartott. Mikor lefújták a riadót, már későre járt, de apám telefonált a Keleti pályaudvarra, és ott mondták, hogy a riadó miatt két órát késik a vonata. Anyám kérte, hogy ne utazzon, de apám mondta, hogy ez az ő munkaköréhez tartozik. Így hosszú percekekig álltak, és „veszekedtek” az előszobában. Én is kértem, hogy ne menjen. De végül is, apám elment, mindig egy fekete és egy barna kis aktatáskával utazott. Pár másodperc után anyám rosszul lett, és elsápadt. Leült a kis padra, ami az előszobában állt. Hoztam neki gyorsan egy pohár vizet, de ez nem sokat segített, és hosszú ideig ült ott a padon, nem tudott felállni.

Másnap, 19-én vasárnap, vártuk apámat kora délután, mint minden alkalommal. Rövid idő után csengett a telefon, egy rokon beszélt és kérdezte, hogy apám itthon van-e? Miután kiderült, hogy nem, mondta, hogy ő is azon a vonaton utazott, de nem tudta, hogy apám is azzal a vonattal jött-e? Ez a rokon mindig úgy sietett, hogy most is leszállt, és kisietett az állomásról. Mesélte, hogy mikor már kint volt a Baross-téren, zajt hallott mögötte, és mikor megfordult, látta, hogy egy sor német katona lezárja a kijáratot, és Imre közeledik lassan a peronon. Mi gondoltuk, hogy biztos csak igazoltatásról van szó, és minden percben megérkezik, de többé nem láttuk őt.

Így én anyámmal maradtam Pesten. Rövid idő után át kellett adni az ékszereket, stb-t, és aztán elmentünk, majdnem minden nélkül, egy „csillagos házba”, ahol minden szobában legalább két család lakott. Egy nap az anyám mondta, hogy mi most elmegyünk, és később kiderült, hogy sikerült neki a Svéd Vöröskeresztől védlevelet kapni. Így értünk a Nagy Antal utcában lévő házba, amely Svéd védelem alatt állt. Így egy kicsit később kerültünk a gettóba. Lehet, hogy ezért maradtunk életben. Bizonyos idő után egy reggel borzasztó zajt hallottunk. Kiderült, hogy egy pár ember nyilas karszalaggal betörte a kaput, annak dacára, hogy nagy védlevél-tábla volt a kapu fölött. Próbáltuk mutatni nekik, hogy van nekünk saját védlevelünk, de ez nem segített. Az anyám gyorsan bekötötte a pár holminkat egy kis takaróba, ezt húztuk a hóban a gettó felé. Aki nem bírta a menetet, (voltak öreg emberek is), fejbe vágták a puskával, és ott maradtak a havon, ami piros lett a vérüktől. Mamám kérte, hogy ne nézzek hátra. Így értünk el egy Nyár-utcai ház pincéjébe.

Ez után én főleg a borzasztó zsúfoltságra, és a rettenetes éhségre emlékszem, az állandó bombázást, és végül az utcai harcokat alig éreztük.

Egy délelőtt csend lett, azután kinyílt a pince ajtaja, és ott állt, - nekem óriásnak tűnt – a Vörös Hadsereg katonája. Csak egy idő után kezdtem felfogni, hogy úgy látszik, befejeződött a borzalom. Január 18., és nagy hideg volt, és amikor kijöttünk a pincéből, láttuk, hogy az utca hosszán a járda tele van meztelen, kékre fagyott, csont-sovány hullákkal. Most indultunk vissza az eredeti lakásunkba, a Damjanich utcába. Szerencsénkre a lakásunkat korábban a nyilas párt egy magas tisztje foglalta el, és amikor visszaérkeztünk, a lakás már üres volt.

Most csak vártuk, hogy apám visszajöjjön. Elmúlt egy pár hónap, és végül érkezett egy jó ismerősünk, aki apámmal együtt raboskodott. Kiderült, hogy ő a sok hurcolás után Bergen Belsenbe került, és még élt, amikor az angolok felszabadították a tábort. De nagyon beteg, tifuszos volt. Hírek kezdtek érkezni Magyarországról, hogy nem maradtak ott zsidók. Mondták neki: Imre, próbálj felkelni, itt vannak az angolok. Az ismerős szerint ő azt mondta, nincs neki miért felkelni, mert nincs családja, és nem tudták őt megmenteni.

Én 1949-ben kivándoroltam Izraelbe 15 éves koromban, és egy kibbutzba értem. Ott megismertem a jövőendő feleségemet, aki Szlovákiából jött a holocaust után. Évekkel később elhagytuk a kibbutzot, és Izrael északirészén lakunk. Három gyermekem és nyolc unokám született.

Anyám Pesten maradt és a Körúti hangszer teremben vezette a zongora részleget, amíg nyugdíjba ment. 1981-ben hunyt el rövid betegség után.

Sol Gráf (Gróf Zoltán): Emlékezéseim. Amerikában élek. Magyarországon, Mosonban születtem 1930. május 27-én. Szüleim: Gróf Izidor és Steiner Gizella. Születésemkor édesanyám a szülésből kifolyólag mérgezést kapott, e miatt nem tudott engem szoptatni. Szerencsére ebben az időben szülte Szigeti Rizus néni Pista fiát, így elvállalta az én szoptatásomat is. Ezért én örökre hálával gondolok rá.

Kora gyermekkori emlékeim: apám súlyos betegsége (előrehaladott tuberkulózis) miatt családunk eltartása anyám vállára nehezedett. 8-9 éves koromban segítenem kellett, látva, hogy édesanyám háromféle vállalkozásba kezdett: tejtermék, és gyümölcs üzletet vezetett, melybe időnként én is besegítettem. Nyáron Ausztriából nyaralók érkeztek: egy részük nálunk, többen más családoknál kapott szállást. De a napi ellátásról anyám gondoskodott. Télen anyám libákat tömött. A hizott libát egészben, vagy feldarabolva eladtuk, a vevő kívánsága szerint. Ezzel kapcsolatos feladataim közé tartozott, hogy a levágott liba vésetet (liba nyelőcsövét) el kellett vinnem Dr. Klein Béla főrabbihoz, aki felfújta a vésetet, és megvizsgálta, hogy a véset hibátlan-e? Ha nem volt hibátlan, akkor a liba nem lehetett kóser. Azt a zsidó vallás szerint zsidó személy nem fogyaszthatta el. Ahogy növekedtem, mind több lett a feladatom. Többek között kora reggel – amikor nem kellett iskolába mennem – az Alsófő utcában, a Kühne Gépgyár közelében lakó parasztokhoz mentem, hogy jelen legyek a tehének fejésénél. Ugyanis a megfejt tejet akkor ismerték el kósernek, ha a fejés egy zsidó személy jelenlétében történt. A megfejt tejet egy 25 literes kannában kerékpárom kormányára akasztva vittem haza. Feladataim közé tartozott a környékbeli termelőktől a frissen szedett gyümölcsöt, vagy a bolgárkertészről a zöldpaprikát hazaszállítani. Jól emlékszem arra, hogy az iskolai szünet idején délelőtt a korabeli gyermekekkel játszottam, de pontosan délre haza kellett mennem. Ugyan is anyám az ausztriai vendégeknek az ebédet szolgálta fel, ilyenkor az üzletben én helyettesítettem. Mindezek dacára én úgy éreztem, hogy szép gyermekkorom volt. Habár az antiszemitizmust érezni lehetett. Például nyáron, amikor a Kis-Dunára mentem fürdeni, a Duna utca végén – ha egyedül érkeztem, olyan veszély fenyegetett, hogy goj (keresztény) gyermekek megverjenek, ami néha meg is történt. Ennek a megverésnek a jelét az arcom jobb oldalán a mai napig is őrzöm. Ezért csak a felnőttek,

vagy nagyobb gyermekek kíséretében mentem fürödni. A strandra csak néha tudtam bejutni, mivel ott belépődíjat kértek, ami nekem nem nagyon akadt.

A középiskolát én a hegyeshalmi Polgári Iskolában végeztem el, annak dacára, hogy a legtöbb mosoni zsidó fiú a magyaróvári Piarista Gimnáziumba járt. Ez azért történt, mert annak idején Bécsből Mosonba szökött egy Gerstl nevű család, és a családnak volt egy velem egykorú gyermekük, akit Ervinnek hívtak. Mivel ő német nyelvet beszélt, beírták a Polgári Iskolába, ahol a második nyelv német volt. Mivel én nagyon megbarátkoztam Ervinnel, erőszakoskodtam, hogy én is a polgáriba akarok járni. Ez így is történt. Négy évig minden reggel a félhetes vonattal utaztam Hegyeshalomba. Rövid idő után Ervin disszidált Amerikába, de én ennek dacára a hegyeshalmi polgáriban ragadtam. Szüleim nem voltak meglepődve a határozatommal, de a jövő bizonyította, hogy nem bírt fontossággal az, hogy hová jártam középiskolába.

A bár-micvám, amikor tizenhárom éves lettem, együtt ünnepeltük a mosoni izraelita zsinagógában a velem egykorú Stadler Imrével.

Az apám egész gyermekkoromban ki- és bejárt az óvári úton lévő Karolina kórházba a tuberkulózisának kezelése miatt. Én folytattam a tanulmányaimat Hegyeshalomban. Elérkezett 1944. március 19-e, vasárnap, amikor a németek bevonultak Magyarországra. Mi akkor a mozi mögött, a Horváth kárpitos házában laktunk. Mellettünk a Kurcz Laciék laktak, nekik szénkereskedésük volt. Egy kis folyosón keresztül lehetett kimenni az udvarból a Fő utcára (Szent István király utca), a folyosón voltak kitéve a heti mozielőadásokat bemutató képek. Az üzletünk a Fő utcára nyílt, és onnan a konyhánkba lehetett bemenni. A hálószobáink hátul helyezkedtek el az udvar felé, egy nagyszoba, és egy kisebb szoba, ahol én aludtam. Vasárnap lévén, tovább aludtunk. A németek bejövetelekor arra ébredtünk fel, hogy a Fő utcáról állandóan autók, vagy nehéz járművek zaját hallottuk. A szüleim kértek, hogy menjek ki az utcára, és nézzem meg, hogy mi az a nagy lárma? Akkor láttam, hogy miről van szó. Az utcán már kint álltak a mosoniak, és üdvözölték a bevonuló német katonákat. Egy érdekes dolgot láttam: ugyanis egy pár német autónak az orrára teknősbékák voltak kötve, amit aztán úgy magyaráztunk, hogy ezek valahonnan Dél-Európából jöttek, ahol ezek a teknősbékák találhatóak. Peszákör, húsvétkor még otthon tartottuk a széder estét, nálunk volt az egész család. Még bátran jöttek este, a Geiger családra is emlékszem, akik szintén nálunk voltak. Az üveges ajtóra lepedőt tettünk fel, hogy kívülről ne látszódjon világosság, mert azt hiszem, hogy be kellett sötétíteni. Főleg, mi féltünk, hogy ha egy kis világosság látszik, azt mondják, hogy a zsidók jelet adnak az esetleges átrepülő bombázni akaró amerikai repülőknél.

A következő napok és hetek kissé elmosódtak az emlékezetemben addig a napig, míg bevonultattak minket a gettóba. Az édesapámat – mint már említettem – súlyos betegként a mosonmagyaróvári Karolina Kórházban ápolták, így minket az édesanyámmal költöztettek a Zsinagóga körüli házak közelében lévő gettóba. Itt az életkörülményeink nehezzé váltak. Emlékszem, hogy egy szobában – melynek a méretét nem tudom pontosan – több családot zsúfoltak össze. A padlóra szalmát tettek, azon aludtunk. A nappalok lassan teltek. Egyedüli elfoglaltságomra emlékszem, amelyet mint akkori gyermek izgalmasnak és érdekesnek találtam. Ugyan is beosztottak a bejárati zárt kapu belső őrzésére, amin keresztül senkit ki- és beengedni nem lehetett. Arra nem emlékszem, hogy a gettó kapujánál kívülről kik őrizték a ki- és a bejövetelet. Egyik napon elszállítottak minket a győri Budai-úti gettóba, amiről úgy tudtam, hogy azt egy régi téglagyár helyén létesítették. Nem emlékszem arra, hogyan és mivel mentünk Győrbe. Az ott töltött napokat visszaidézve, néhány dologra emlékszem: 1. a nyílt udvaron, a szabad ég alatt elhelyezett tűzhelyen ennivalót készítettünk. 2. Egyik nap ki kellett vonulnunk a nyitott térre, ahol meg kellett néznünk az összes környékbeli rabbik – köztük a mosoni Dr. Klein Béla főrabbi is – körbe járását, akiknek a szakállát lenyírták, a fejükről a hajukat úgy borotválták le, hogy a fejtetőn kereszt-forma látszódott. Ezt a demonstrációt valószínűleg

azért rendezték, hogy lelkiileg tönkre tegyenek minket, így könnyebb legyen velünk a jövőben elbánni. 3. Édesapámat is elhozták a mosonmagyaróvári kórházból, és egy külön úgynevezett kórházi szobában helyezték el.

Egyik nap – a pontos dátumra nem emlékszem – kivittek a vasútállomásra a csendőrök, és beraktak minket marhaszállító vagonokba. Itt megemlítem, hogy nagyon kevés, egy- vagy kettő német SS katona kísért minket, az őrzésünket általában a magyar csendőrök végezték. Nem tudom pontosan, hányan és kikkel préseltek be minket a vagonba, de arra emlékszem, hogy nehezen találtunk ülőhelyet. De a legszörnyűbb, hogy a szükségleteinket egymás előtt valami hordófélébe végeztük, miközben ketten elénk tartottak pokróc-félét függönynek. A vagon mindkét oldalán lévő kisméretű ablakát tüskés dróttal védték, ne hogy azon kibújhasson valaki. Nem tudom, hány napig utaztunk. A felnőttek próbáltak kikukucsálni, és próbálták kitalálni, hogy hova utazhatunk? Nem emlékszem arra, hogy ez sikerült-e. Miután megérkeztünk, - ma már tudom, hogy Birkenaubá, ami Lengyelországban van, Krakow városának a környékén. Lekergettek minket a vonatról, a csomagjainkat hátrahagyva. Az ottani káosz, a leírhatatlan zűrzavarban csak a Rauss! Rauss! kiabálást hallottuk és a vasúti rámpán SS katonák kutyákkal és valamiféle emberek csíkos pizsamaféle ruhában fogadtak minket. Ők nem beszéltek magyarul, és mi nem tudtunk más nyelven. Sorbaállítottak bennünket: négyen, vagy hatan álltunk egy sorban, nők és férfiak külön, vagyis két oszlopban. Itt kezdődött az én megmenekülésem története, amit a mai napig is nehezen fogok fel, hogy az én korosztályomból miért csak én egyedül lettem kiválasztva arra, hogy megmeneküljek ebből az ember által alkotott purgatóriumból? Mint ahogy ma visszanezdek: hogy megmenekültem, ahhoz számtalan dolgok játszottak közre. A szerencse, az élni akarás, a fizikai felkészültség, és mindenek felett isteni jóakarát irányomban. Nehéz számontartani azokat a pillanatokat, történeteket és a néhány jóindulatot, melyek nélkül megmenekülésem lehetetlen lett volna. Miután az édesapám nem lehetett velünk (a marhavagonban sem együtt utaztuk), én a nők oszlopába meneteltem édesanyámmal. Egyszerre egy csíkos pizsamás ember oda jött hozzánk, és átnyomott engem a férfiak oszlopába. Mondott valamit, valószínű yidishül, de mi nem értettük, mit mond. Ahogy elment, én visszaszöktem az anyámhoz. Ez az eset ismétlődött vagy háromszor. Ő átküldött, én visszaszöktem. Miután anyám megunt a dolgot, azt monda: „Fiam, úgy látszik, neked a férfiaknál a helyed, menjél oda, és állj sorba a Pali bácsival (Scheiber Pál az anyám nagybácsijával), ami így is történt. Akkor hirtelen megláttam a vagonok mellett földön fekvő apámat. Nagyon rossz állapotban, de megismert és beszélt hozzám. Többek között odaadta a prémes bekecs télikabátját a következő szavakkal: „Fiacskám, vedd el, ez nekem már nem kell”. Tehát amikor a szelekció folyamán Dr. Mengele elé kerültem (úgy gondolom, Ő volt), a férfiakkal együtt egy nagykabátban, és mivel egy kövér gyermekként úgy néztem ki, mint egy alacsony, köpcös, erős ember, ezért nem küldött a gázkamrába, mint sok más gyermeket a Mosoniak közül. A kabát, a kövérségem (amiért korábban állandóan csúfoltak), és a csíkos ruhás angyal megmentette az életemet, és elkezdődött a sorozata és más számtalan megmagyarázhatatlan csodák sora, amelyek történtek velem a következő tíz borzalmas hónapban.

Következett a fürdő, ahol levetkőztettek minket csupasra, az összes hajunkat levágták az egész testünkről és megtusoltunk. Ekkor –meztelenül- derült ki, hogy én csak egy gyermek vagyok. Miután adtak nekünk csíkos pizsamát, elválasztottak engem a felnőttektől és elvittek a 21-es számú barakkba, a cigány-táborba (Ziganen Läger). Ez egy gyerek barakk volt, ahol 14-17 éves gyerekek voltak mindenhol Európából. A barakk parancsnoka egy magas cigány ember. Mikor sírva, naivan és könnyörögve kérdeztem: mikor fogom látni az anyámat? Ő minden ceremónia nélkül kijelentette, hogy én már soha nem fogom látni a szüleimet. Elképzelhető a pánik, a félelem és fájdalom, ami elfogott. Napokig nem csináltunk semmit, csak ültünk és álltunk a két barakk közötti udvarban. Valahogy én lettem a köztük lévő magyar gyerekeknek a vezetője, és emlékszem, hogy

próbáltunk imádkozni, de senki sem emlékezett a héber imákra. Valahogy én visszaemlékeztem valamire a Jóm kippúri imákból: „Avinu Málkenu al Taslihenu...” és ezt az egészet mi napokig ismételve elmondtuk.

Valami érdekes dologra felfigyeltünk a végtelen hosszú napokban. Egy SS tiszt, akire azt mondták, hogy ez Dr. Mengele, le- föl járkált az egész hosszában a tábornak, egy fehér köpenybe öltözött emberrel, aki állítólag Prof. Epstein volt Prágából, egy híres gyermekorvos. Ők egyszer meg is vizsgálták engem, miután valami betegségem lett, főleg a fejemet nyomkodták, miközben Prof. Epstein németül magyarázott valamit Mengelének. Minden este a lefekvés után, ami magában is egy fantasztikus mesének tűnt, mert ez úgy történt, hogy a barakkba a föld ki volt betonozva, és minden este az udvarból vékony, 15 cm széles,

1-2 cm vastag, és 4-5 méter hosszú vékony deszkát hoztunk be. A deszkákat minden este behoztuk, egymás mellé raktuk, és reggel pedig visszavittük az udvarra. Miután a deszkák le voltak rakva, egyenként bejöhettünk és leültünk úgy, hogy a lábunkat szét kellett tenni, hogy egy másik személy (gyerek) odaülhessen. El lehet képzelni a zsúfoltságot, ami ott volt. Az esetleges szükségletünket kint kellett elvégezni egy nagy hordóba. Ezt azért említettem, mert ez összekötve van azzal, hogy egy este kijelentették, hogy ma éjjel nem szabad kimenni semmiféle oknál fogva. Nem tudtuk elképzelni, mi is történik, de éjszaka közepén hallottunk kiabálásokat, teherautó zaját, és kutyaugatást. Reggel, amikor kiengedtek minket, láttuk, hogy mi történt. Az éjszaka folyamán likvidálták az összes cigányt, gyerekekkel, és asszonyokkal együtt. Tudniillik a cigányok családostul voltak a cigány barakkokban. Egy cigány sem maradt életben, természetesen a barakk Eltester és a parancsnok sem. Még akkor nem tudtam, hogy ennek milyen sorskövető kihatása lett a sorsomra. Egy új, nem tudom pontosan, milyen nemzetiségű parancsnokot kaptunk, aki kiválasztott engem az ő szobája rendbetartására, és minden más csicskásféle munka elvégzésére. Itt kezdődött a megmenekülésemnek a kezdete. Egyik napon egy gyermekcsoport érkezett Lengyelországból, a Lodz-i gettóból. Egy-két nap múlva összeállítottak belőlük egy csoportot, hogy valahova elszállítsák őket. Hiányzott egy kerek szám belőlük, ma már nem tudom, hogy mennyi kellett: egy, vagy kétszáz a kerek számhoz, de hozzá kellett válogatni húsz, vagy harminc gyermeket, akik nem Lengyelországból érkeztek. A barakk parancsnok engem is besorolt a kiegészítő csoportba. Ez ellen tiltakoztam, nem akartam elmenni, gondolva, hogy én itt be vagyok vágódva, valamivel több ennivalót kaptam a többiekénél, úgy hogy nekem itt jobb, mint elmenni valami új, bizonytalan helyre. De a parancsnok (aki úgy látszott, egy Isten által küldött személy lehetett), kereken kijelentette, hogy „Te méész, mert aki tud, elmegy Birkenauból”. Utólag belátom, milyen igaza volt, és micsoda szívességet tett Ő nekem. Mielőtt elvittek minket, számokat tetováltak a bal kezünkre, az én számom: B-7885. Azt hiszem, gyalog vitték az egész csoportot Auschwitz I-be, a híres lágerba, ahol a kapu tetején az „Arbeit Macht Frei” (A munka szabaddá tesz) felírat olvasható. Itt a kőépületek egyik háromemeletes ágyakkal berendezett nagy helyiségébe kerültünk. Itt kitudódott, hogy miért hoztak minket ide. A németek kigondolták, hogy mi még elég jó erőben lévő fiatalok vagyunk, és kitanítanak bennünket kőművesnek. A csoport „Maurer Schule” (Kőműves Iskola) nevet kapta. Minden reggel felmentünk a padlásra, ahol már el volt készítve a téglá, cement és a homok. Felnőtt kőművesek tanítottak minket téglából falat építeni, és azt bevakolni. Estére lebontottuk, amit nap közben építettünk, hogy másnap előlről elkezdhessük. Nem tudom pontosan, meddig voltunk Auschwitzban, de emlékszem arra, hogy Jóm Kipurkor, ami ősszel van, mi még ott voltunk. Itt említem meg, hogy egy jóindulatú személy a kőműves iskolában megengedte, hogy a déli levest és a kenyeret eltehessük estéig, mivel hogy ma visszanézve, elképzelhetetlen, hogy mi akartunk volna böjtölni Jom-Kipurkor, „Auschwitzban”. Lassan kezdtünk hallani távoli ágyúdörrenéseket, ami mutatta, hogy az oroszok közelednek. Kezdték a környékbeli üzemeket bevagonírozni. Még minket is be fogtak dolgozni, minden reggel kivonultunk a

kapun, valami munkahelyre vagonra rakni. Egy nap bejelentették, hogy készüljünk, mert a „Maurer Shule” el lesz szállítva Auschwitzból és elindítottak bennünket gyalog. Egyszer csak észrevettük, hogy megyünk visszafelé Birkenaubába. Egy olyan félelem fogott el bennünket, hogy az leírhatatlan, mert mi akkor már tudtuk, hogy mi történik Birkenaubában a gázkamrák és a krematóriumokban. Meg voltunk győződve, hogy minket elgázósítani visznek. Megérkeztünk Birkenaubába, ugyan oda, ahova először Magyarországról érkeztünk, és a csodák csodája, beraktak minket egy vagonba, és adtak nekünk papírhálósákokat. Állítólag ilyen zsákokban a katonai halottakat szállították, de ez nekünk még így is jól jött. Nem tudom, meddig utaztunk, de megérkeztünk valahova Berlin külvárosába. Onnan teherautóval, amit faszéngázgenerátor hajtott benzin helyett, keresztül vittek bennünket a lerombolt Berlinen, amit örömmel láttunk, és boldogságot éreztünk. Már tél volt, de mégis egy nyitott teherautóval vittek bennünket, nem tudom meddig, de egyszer csak megérkeztünk Sachsenhausen-Oranienburg koncentrációs táborba. Ott bevitték minket egy barakkba, ahol priccsek voltak, de csak este volt szabad bent lenni a barakkban, egész nap kint álltunk az udvarban egy szál csíkos pizsamászerű ruhában, cca. novemberi hidegben. Próbáltuk könnyíteni szenvedésünket úgy, hogy a barakk falához álltunk, és szorosan egymáshoz szorítkoztunk, mint a méhek, és rendszeresen cseréltük a külső sorokban állást, így valahogy kibírtuk a hideget.

Egy nap sorba állították minket, egy SS tiszt megnézett bennünket, és másnap elszállítottak Sachsenhausen-Oranienburg fiók-táborába, amit Lieberosanak hívnak. Itt voltunk egy rövid ideig, emlékszem, hogy még a karácsonyt ott töltöttük, és nagyon hideg volt. Itt egy romániai magyar zsidó ember (kriminál, vagy politikai fogoly) csicskása lettem ismét, aki egy német barakkparancsnokot helyettesített. Karácsonyt még itt töltöttük. Emlékszem, hogy főleg tehetséges zsidó művész foglyok karácsonyi előadást tartottak a tábor elit foglyainak, és az SS vezetőségének. Lieberoseban találkoztam a nagyon rossz állapotban lévő mosoni Weiss Ottóval, aki nem élte túl a deportálást. Egy rövid idő után elvittek bennünket Mauthausenba (már nem emlékszem pontosan arra, hogy először vissza vittek-e minket Sachsenhausenbe, és onnan Mauthausenba, vagy egyenesen Lieberosából Mauthausenba). A tény az, hogy Mauthausenba, vagy Sachsenhausenba történő hosszú gyalogolás alatt megrühesedtem. Ezt csak azért említem, mert ez bőrbetegség, ami nem egy komoly baj, de ha ott megtudták az örök, az a biztos halálot jelenthette. Ezért titokban tartottam, ameddig csak tudtam. De amikor megérkeztünk, bevitték a fürdőbe, ahol kiderült a betegségem. Azonnal kiemelték a csoportból, és elküldtek a kórház-táborba, ahová lefelé kellett menni a főtáborból. A csoportból a többi gyermekek elbúcsúztak tőlem, és mindnyájan tisztában voltunk azzal, hogy mi már soha sem fogjuk látni egymást. Mert ki hallott már olyant, hogy „kórházba” visznek valakit azért, hogy kigyógyítsák? Estére megérkeztem a kórház-barakkba, ami két részből állt, az első részben a könnyebb esetű betegek, a második részben a súlyos, vagyis a haldokló betegek feküdtek. Mindezt én csak később tudtam meg. Amikor megérkeztem, a rendszeresített vezetők már elhagyták a kórházat, így egyenesen a hátsó részbe küldtek engem. Az első részben lévők kiabáltak nekem mindenféle nyelven, többek között magyarul is, hogy ne hagyjam magamat bevinni a második részébe a barakknak, ahol a haldokló emberek feküdtek. A második részben egy ajtóféle nyíláson kellett bemenni, amit egy ponyvafüggönnyel zártak le. A nyílás előtt egy őrt tartózkodott, akihez – a mai napig nem tudom, milyen nyelven beszéltem – könyörögtem, hogy ne vigyen be a második részébe a barakknak. Ő is nekem ismeretlen nyelven magyarázta, hogy nem tud semmit sem tenni, de megígérte, hogy másnap reggel ki fog hozni onnan. Így bementem remélve a legjobbakat. Ebben a pokolban mást sem hallottam, mint nyöszörgést, és sírást. A bentlévő úgynevezett ápolóktól kérdeztem, hogy hol feküdjek le? Ők azt mondták, ahol helyet találok. Felmásztam egy úgynevezett ágyba, annak a harmadik emeletére. Amikor elhelyezkedtem, feltűnt, hogy a mellettem fekvőnek borzasztó magas a láza, mert tűzhely forrónak érezttem. Elaludtam, és arra ébredtem fel, hogy a mellettem fekvő nem forró

többé. Mindannak dacára, hogy láttam már sok halott embert, de mégis egymás mellett feküdni egy halottal, kibírhatatlannak éreztem. Lemásztam az ágyról, és kérdeztem az ápolóktól, mit tegyek? Ők azt mondták, hogy gurítsam le a holttestet a harmadik polcra. Nagy nehézséggel legurítottam a szerencsétlent, még a mai napig a fülemben hallom a test puffanását a beton padlón. Ismét elaludtam, és mikor reggel lett, csodák csodája, a tegnapi esti ajtó-őr kivitt az első részébe a barakknak. Ezt azért mondtam el ilyen hosszasan, mert úgy éreztem, ismét egy angyal mentette meg az életemet. Szinte hihetetlen, de napokon belül kikezeltek a bőrbetegségemből kénes kenőcsökkel. Miután megállapították, hogy gyógyult vagyok, visszavittek a felső lágerba, és megint együtt lehettem a régi csoportbeli gyermekekkel, akik nem tudták elhinni, hogy én még életben maradtam. Egyik nap levittek minket a főtáborból egy úgynevezett „Zelt-Lagerba”, ami lefordítva azt jelenti, hogy „Sátor Tábor”, mert ott nagy cirkusz-féle sátorokban laktunk. A sáortáborban találkoztam anyai nagybácsimmal, Steiner Pállal, és még néhány mosoni fiúval, többek között Rosenberg Gyulával. Itt már nagy káosz uralkodott. A magyar munkaszolgálatosokat nem öltöztették át, a saját ruhájukban maradtak, még a hátizsákjaikat is megtarthatták. Mi, a régi koncentrációs foglyok, a csíkos pizsama-féle ruhát viseltük. Kíéhezetten, elvadultan képesek voltunk lopni, és rabolni, hogy életben tudjunk maradni. Erre gyorsan rájöttek a magyar munkaszolgálatosok, és megszervezték maguk között, hogy őrséget álltak a sátruk bejáratánál, és a csíkos ruhásokat nem engedték be a sátrukba. Engem nagy nehezen beengedtek, miután a nagybácsim, vagy valaki a mosoniak közül jól állt értem. Itt történt egy tragikomikus jelenet. Tudniillik, dél felé hoztak nagy hordókban úgynevezett répalevest, nekünk a Maurer-Schulosoknak, a csíkos ruhásoknak nem volt lábunk, így nem kaptunk levest. Egyik nap a leves osztásnál megjelent egy SS scharfführer, akit mi a kőművestanulók mindjárt megismertünk Auschwitzból. A neve: KADOK volt, aki egy nagyon kegyetlen ember, de nekünk nem volt mit veszteni. Elkezdtek kiabálni: „Kadok, Kadok”. Úgy látszik, ő is megismert minket, és miután elmagyaráztuk neki, hogy nincs miből ennünk, a munkaszolgálatosokat hátra, nekünk pedig megparancsolta, hogy vegyük el a csajkákat a munkaszolgálatosoktól. Mi megrohantuk őket, és elvettük a csajkákat, akitől csak tudtuk. Kadoknak ez egy szórakozást jelentett, de mi legalább először ehettünk levest. Azt is meg kell említenem, hogy egyik nap az amerikaiak bombázták a környéket, és a sátor táborunk is kapott egy, vagy két bombát. Nem tudom, mennyi idő után elgyalogoltattak minket egy új helyre, Gunskirchenbe, ami nincs messze Mauthausentól. Ez a tábor egy erdőben feküdt, és még nem készült el teljesen, a barakkok például még nem voltak lepadlózva, az eső beesett úgy, hogy a sárban aludtunk a földön. Én már itt nagyon legyengült állapotban, a tetűktől flekktfuszt kaptam, ami többek között hasmenéssel járt, még járnai sem tudtam, így nem jutottam ki az udvarban lévő latrinához. Elképzelhető az állapotunk: a sárban a földön, a bűzös, borzalmas szagokat, mondhatom, ez volt az előző táborokhoz képest a legborzalmasabb tábor.

Vége, 1945. május 5-én megérkeztek az amerikaiak, és felszabadítottak minket. Az első amerikai katona, aki bejött a táborba, nem hitt a szemének, amit látott. Az amerikai élcsapat tagjai csak annyi élelmiszerral rendelkeztek, ami a hátizsákjukba és a zsebeikbe belefért, de azt mind odaadták. Mielőtt az amerikaiak az ellátásunkat meg tudták szervezni, közölték, hogy nem messze a táborról található egy volt német katonai raktár, ahol élelmiszer is van. Szerencsémre az erőtlenségem miatt nem tudtam oda eljutni, ugyanis, akik odamentek, teletömték magukat nehéz, zsíros konzervokkal, amit a legyengült gyomruk nem bírt el, és így borzalmas hasmenéstől meghaltak. Az amerikaiak elvittek minket Wellsbe, a legközelebbi osztrák városba, ahol egy volt SS kaszárnyában kaptunk szállást. A nagyon beteget, mint engem is, bevittek ott helyben berendezett kórházba, ahol mindent megtettek, hogy életben tartsanak minket. Még német katoniorvosokat is hozattak a fogolytáborokból, mivel hogy nem rendelkeztek elegendő amerikai orvossal. Én súlyos tífuszban szenvedtem, az összes hajam kihullott, napokig

lázás delíriumban feküdtem. Nem tudom, mennyi idő után, magamhoz tértem és elhagytam a kórházat, és csatlakoztam a többi felszabadított fogolyhoz. Senki sem tudta, mi legyen velünk, és csak vártunk, és spekuláltunk, mi lesz a sorsunk a jövőben? Egy bizonyos idő után különböző országok, főleg svédek és angolok felajánlottak bizonyos számú vízumot. Fiatal korom miatt könnyen juthattam volna vízumhoz, de én bután, csak haza akartam menni. Egyik napon a kívánságunk beteljesült. Az amerikaiak teherautókkal elvittek Wiener Neustadtra, ahol az orosz zóna kezdődött. Onnan gyalog, vonattal, és autóbusszal pár nap alatt megérkeztem Mosonmagyaróvárra. Hogy voltam képest ez megcsinálni, a mai napig nem tudom felfogni. A nagybácsimnál, Gróf Miskánál (akinek Ági néni nevű keresztény felesége volt, aki megmentette őt) laktam egy ideig. Már néhány deportált zsidóasszony otthon tartózkodott, köztük Szigeti Rizus, Knapp Elsa, és Bözsi néni nevű hölgy, aki ha jól tudom, keresztény volt, de a férjével mentem a gettóba és tovább. Ők azt mondták, hogy anyám is megmenekült, és útban van hazafelé. Természetesen, én nem hittem el, de mint ahogy ez később kiderült, ez igaz volt. Egy rövid ideig éltünk anyámmal Mosonmagyaróváron. A volt Szauer-féle üzlethelyiségben anyám nyitott megint egy zöldség és gyümölcs üzletet. A hazajövetelem után egy év múlva otthagytam Mosonmagyaróvárt, 1946-ban csatlakoztam a Zionista mozgalomhoz, és általuk még abban az évben eljutottam Palestinába. Büszkén mondhatom, hogy nem fontos, milyen kis mértékben, de hozzájárultam Israel államának megalapozásához, és hogy élő tanúja lehettem egy Zsidó-Israel állam deklarációjának. 1948-ban 2000 év után ez volt nekem egy bizonyos kárpótlás mindazért, amin keresztül mentem, csak azért, mert az egyedüli bűnöm, hogy Zsidónak születtem, amire a mai napig büszke vagyok. Habár fizikailag én felszabadultam 1945-ben, de az igazi felszabadulásom csak 1948-ban történt meg.

Geisler Éva (Perényi Károlyné) emlékezése (2008. február): Bozsokon, 1928. szeptember 13-án születtem. Hat éves koromtól 10 éves koromig Szombathelyen, a Zsidó Elemi Iskolába, majd utána Polgári Iskolába jártam. Amikor azt befejeztem, zsidó származásom miatt nem vettek fel a középiskolába. Elmentem varrni tanulni, de azt sem tudtam befejezni, mert közbe jött a deportálás.

Édesanyámmal (Geisler Jánosné sz. Ferner Margit, 1906.) és Ferenc nevű testvéremmel (aki 1931. január 9-én született), 1944. május 12-én a kőszegi gettóba költöztettek, amit a Schey Fülöp utca 8. sz. alatti házban alakítottak ki. A kőszegi gettóból június 18-án átvittek minket Szombathelyre. Az itt kialakított gettóban találkoztunk anyukám testvérével, és a többi rokonokkal is. Apám rokonsága is ide került. Egy csoportot innen – melybe mi is tartoztunk – átvittek a soproni csoportba, az ottani létszám kiegészítése céljából. Sopronból indultunk Auschwitz-Birkenaubába, a pontos időpontra nem emlékszem. Itt külön választottak a rokonságunktól, külön kerültek a nők a férfiaktól, így a 13 éves öcsém a férfiak oldalára került. Őt akkor láttuk utoljára. Mi édesanyámmal főleg alföldiek és zámolyiak, valamint néhány szombathelyi lakossal kerültünk egy csoportba. Köztük a barátnőm: Popper Gabriella, és anyukája Popper Jenőné (Irma), ezen kívül, akikre emlékezem: Dénes Gabriella és anyukája Dénes Imréné, Rechnitzer Rózsi és az anyukája, Rechnitzer Magda, Böhmné Zalaegerszegről, és Böhm Alíz, Paál Magdi, és két testvére (ők voltak a magyar felügyelőink), Véber Alíz és Magda, Wurmfeldné Ózdról, és Wurmfeld Rózsi Mesterházáról (Vas megye), Reich Magda Hahótról (Zala megye), Rózsi néni Pécsről, ő a Bőrgyárban dolgozott. Itt voltunk 4 hétig, majd válogatás után kerültünk el Birkenauból Lichtenaubába. Ott egy gránát gyárban dolgoztunk, ahol a nagyon nehéz munka mellett az ellátásunk csak annyiban felelt meg, hogy nem haltunk éhen, és kevesebben lettek betegek. Két-három hónap után 200 embert visszavittek Auschwitzba, mi 800-an ott maradtunk. Nehéz munkát végeztünk, nagyon sokat dolgoztunk. Először gyalog mentünk, majd vonaton utaztunk, mire felértünk a hegyekre,

a munkahelyre. Ezt az időszakot a következő szöveggel örökítettük meg, amit magunk között a Hatikva dallamára énekeltünk: „Lichtenau hegyén, az erdő mentén zsidó munkás masírozik, könny van a szemén. Ázik, fázik szegény. Csurog az eső, de munkába kell állni, akkor is, ha rossz az idő. Ne sírj, ne ríj kis zsidó munkás, nem messze van már a megváltás. Haza akarunk térni szép otthonunkba, rég nem látott kedvesünk karjaiba” (ismétlés a ne sírj,-tól). A gyár, ahol dolgoztunk, német felügyelettel működött. Rajtunk kívül ott dolgoztak orosz és holland deportáltak is. Az ő életük könnyebbnek nevezhető a miénknél, mert már évek óta itt éltek. Szabadon mozoghattak a városban, és családoknál munkát is vállalhattak. Egy orosz nőtől kaptunk mi némi segítséget, mert nélküle talán éhen is halhattunk volna. Én tizenhatodik évemben, nagyon nehezen bírtam a munkát. Általában mi fiatalabbak, jobban el tudtuk viselni a körülményeket, mint a 40-45 évesek, akik már idősebbnek számítottak. Őket lelkiileg minden jobban megviselte, mint bennünket. Munkatársaim közül nálam fiatalabb egy leány, mi 16 évesek hárman- négyen lehettünk, a többiek általában idősebbek voltak. Anyukám nem bírta a nehéz munkát. Őt és a barátnőm anyukáját elvitték a kórházba gyógykezelésre. Állandóan sárgaságot kaptak, és begörcsöltek. Gránátokkal dolgoztunk, annak volt egy sárga színű töltete, úgy gondoltuk, hogy biztosan attól kapták a mérgezést. A kórházban velük kísérleteztek. A kísérlet abból állt, hogy 3 hétig nem kaptak más ennivalót, csak cukrot. Azt vizsgálták, hogy ezzel az étellemmel kibírják-e a vizsgálati időt? Nagy szerencsénkre, egy orosz orvos is dolgozott a kórházban, ő titokban adott nekik élelmiszert. Mivel tudta, hogy mikor van a vérvétel ideje, úgy intézte az ételadagolást, hogy ne mutathassa ki a valódi eredményt. Én ez idő alatt ugyancsak egy orosz nőtől cseréltem egy cipőt anyámnak, mivel már leszakadt a cipője. Így, amikor a kórházból visszajött, cipőbe bújhatott. A kórházban a kísérlet mellett valóban gyógykezelték mindkettőjüket. Majd áthelyezték őket egy másik üzembe, de nem a gránát gyárban dolgoztak tovább úgy, mint mi, akik továbbra is ott maradtunk. Egy kisebb csoport a városban sírkövesnél dolgozott, itt kapott munkát az anyukám is.

Mi a felszabadulásig, illetőleg majdnem a felszabadulásig dolgoztunk a gránát gyárban. Arra a helyre oroszokat vártak, hogy bejönnek. Lipcse felé tovább vittek bennünket vagonokban. Mentünk vagy két napig, állandóan légi támadásnak voltunk kitéve. Amikor a vonatunkat is telitalálat érte, megállt a vonat, és gyalog hajtottak bennünket tovább Lipcse közelébe. Átmentünk Lipcsén. A várost ugyancsak az nap légitámadás érte. Láttuk a leomlott házakat. Majd Lipcse külvárosában, egy lágerben helyeztek el bennünket. Ott ismét légitámadást kaptunk. Tudomásom szerint a láger egy része német SS alakulaté volt. Itt halt meg a mellettem lévő ágyon két fiatal leány. Lipcséből tovább indítottak gyalogosan. Ez a gyaloglás egy hónapig tartott. Akik lemaradtak az úton, mert nem bírták a további gyaloglást, azokat agyonlőtték az utánunk jövő német katonák. A gyaloglás során legyengültem, lefogytam, beteg lettem. Ezt a kegyetlen gyalog utat a felnőttek jobban bírták, mi fiatalok nagyon rosszul viseltük. Lemaradtunk a csoporttól, három fiatal az anyukákkal, és négy vagy öt fiatal leány, akik teljes végkimerültségben voltunk. A csoport tovább ment, mi ott maradtunk az árokba feküdvé. Majd jött egy német katonaruhába öltözött férfi, minden rangjától leszabdalva. Megkérdezte, hogy tud-e valaki közülünk németül? Az egyik fogolytársam válaszolt, hogy ő tud németül. A német katona elmondta, hogy ő és a társai szökésben lévő katonák, akik nem akarnak orosz megszállás alá kerülni. Felajánlotta, hogy elbújtatnak minket, de menjünk velük és igazoljuk azt, hogy ők megmentettek bennünket. Mi kénytelenek voltunk természetesen ezt elfogadni. Bevitt bennünket a katona egy paraszt gazdaságba, ahol egy szénával teli pajtába bújtatott minket. Ott maradtunk néhány napig. Elmesélte, hogy többen vannak katonák, akik Hitler ellen szervezkedtek, amin rajta kapták, lefokozták, és megbüntették őket, de megszöktek. Hogy igaz volt-e ez, vagy sem, nem tudtuk. Ez az egy katona mutatkozott csak, a többi katonát nem láttuk. Ő hozott számunkra ennivalót. Általában konzerveket kaptunk, amit kiéhezve mind elfogyasztottuk. Ettől viszont hasmenést kaptunk, még jobban

legyengültünk. A katonák tovább szándékoztak menni, de mi az utat nem tudtuk vállalni, mert betegek lettünk. Végül is elszakadtunk a német katonától, és ott maradtunk német területen. Amikor már a második napja nem kaptunk semmi élelmet, egyik társunk, aki már jobban érezte magát, kimerészkedett az utcára, mi is utána mentünk. Megnyugodva láttuk, hogy nem keltünk feltűnést. Talán azért, mert ez a terület senki földjének számított. Sem az oroszok, sem az amerikaiak még nem foglalták el. Kérdeztük a járőkelőktől, hogy hol vagyunk? Mondták, hogy merre van egy város (Wurzen), mi arra mentünk. Egyszer csak észre vettük, hogy katonák mennek motorkerékpárral, és kisebb csomagot dobáltak nekünk. Amerikai ruhát viselő katonákat láttunk, így tudtuk, hogy amerikai megszállt területre értünk. Mentünk tovább, míg Wurzen városba értünk. Érdeklődtünk, hogy magyarokat merre találunk? Valaki útba igazított bennünket, és szerencsénkre megtaláltuk a mi csoportunkat. Egy-két nap után hallottuk, hogy egy vonat Magyarország felé indul. Fel is ültünk a vonatra, mentünk vagy 50-60 km-t, majd közölték, hogy a vonat nem megy tovább. Szétszéledtünk. Különböző helyekre mentünk aludni, élelmiszert kéregettünk, mert éhesen voltunk. Éjjel az oroszok egyes nőket megtámadtak, elvitték. Mi egy nagy kaszárnyaszerű épületben voltunk, semmi bántódásunk nem lett. Másnap mi is tovább mentünk. A városban nézegettünk, hogy hol találunk valami élelmiszert, mert semmink sem volt. A városban híre kelt, hogy megint indul egy vonat Magyarország felé. Aki meghallotta a hírt, rohant a vasútállomásra. Felfértünk a vonatra, és elindultunk. Kétheti lassú és körülményes utazás következett. A vonat sokszor megállt, és több órát várakoztatva indult tovább. Szerencsénkre utas társaságunkhoz csatlakozott egy Emil nevű bolgár fiú, aki jól beszélt oroszul. A hosszú ideig tartó várakozást és az orosz nyelvtudását kihasználva élelmiszert, sőt ruhaneműt is sikerült szereznie, amivel kiegészített bennünket. E viszontagságos utazás után végre hazaérkeztünk Magyarországra. Utólag hallottuk, hogy akik ott maradtak, azokat összeszedték az oroszok, és egy évre elvitték őket a Szovjetunióba „üdülni”.

Amikor megérkeztünk Szombathelyre, én bementem anyám testvérének a lakásába megtudakolni, hogy otthon vannak-e már? Sajnos nem tértek vissza, de ott tájékoztattak, hogy férfiak már jöttek haza, akik közösen nyitottak egy üzletet. Ez idő alatt anyukám a vasútállomáson várt engem. Én a megadott címre elmentem. Az első, akibe belebotlottam, egy volt osztálytársam és barátom: Mészáros Gábor. Sírtunk és nevtünk, hogy egymásra találtunk. Ő mondta, hogy a nagybátyám is részese az üzletnek, apámnak az öccse. Imre bácsi nem tudott szóhoz jutni, amikor meglátott. Azonnal mentünk anyukámért az állomásra, és ő elvitt minket Perenyébe. Ott maradtunk egy pár napig. Tőle hallottuk a szomorú hírt, hogy családjunktól rajta kívül nincsen senki itthon. Apámról elmesélte, hogy Szombathelyről elvitték a munkaszolgálatosokkal együtt. Tulajdonképpen csak azt tudta megmondani, hogy kikkel volt együtt, de azok közül senki sem jött haza. Később úgy hallottuk, hogy Flossenburghban bombatámadás áldozata lett az egész csoportja, akikkel együtt volt. Senkivel nem találkoztunk, aki érdemleges választ tudott volna adni, hogy mi lett vele? Hiába érdeklődtünk. Mi anyukámmal nagyon rossz fizikai és lelki állapotban viseltük ezeket a napokat. Anyukám az egyik sárgaságból kigyógyult, a másikat újból kapta. Állandó görcsei miatt kórházba kellett volna mennie, de nem merte vállalni. Attól félt, hogy ha megoperálják, és ha azt nem bírja ki, mi lesz velem, ha itt maradok egyedül?

Sajnos, a sebek nem gyógyultak be. Nyolcvanadik évemben vagyok, és mindig itt van az emlékezetemben olyan erővel, ami ugyan úgy fáj, mint akkor. Anyukám sem tudta feldolgozni az eseményeket, és egészen a haláláig állandó depresszióban szenvedett. Én magamról néhány szót: 1950-ben mentem férjhez, három gyermekem, hét unoka és négy dédunokám van. Így a családjunkt most mondhatom, hogy majdnem teljes. Hisz tudom, hogy már nem élnének a szüleim. Édesapám akkor sem, ha életben marad, de legalább azt tudnám, hogy hol van a sírja, vagy a tömegsír, ahova eltemették? De még ennyit sem tudok (a mellékletben látható az egyetlen fénykép, melyet örök) róla. Apámék négyen voltak testvérek, közülük csak Imre öccse a túlélő, akinek a levelezőlapjai olvashatók a

mellékletben. 13 éves Ferenc nevű testvéremet Auschwitzban elégették, és majdnem az egész rokonságomat. A 20 unokatestvér közül csupán három a túlélő. Anyámék hatan voltak testvérek, közülük édesanyámon kívül a testvér bátyja jött vissza. Az elpusztított családtagokra a mellékletben látható fényképekkel emlékezem: anyám nővérére (a 41 éves Holzer Vilmosné sz. Ferner Adél,) a 18 éves leányára, Holzer Matildra, hűgára: a 36 éves Sugár Imrénére sz. Ferner Irmára és férjére: Sugár Imrére, valamint 15 éves István nevű gyermekükre, és 34 éves öccsére: Ferner Gyulára. Mindezt feldolgozni nem lehet, nem is akarom elfelejteni, ami akkor történt. Hisz ez a magyar nemzetnek szégyene, hogy ilyesmi megtörténhetett. Ma a Magyar Gárda garázdálkodik az országban, és ezt nem lehet megbocsátani a magyar kormányoknak, hogy ezt megengedik. Hát ennyit kívántam emlékezősként elmondani szűkszavúan, minden érzelemtől mentes akartam maradni az emlékezésemben.

Deutsch Gyula: Emlékeim.

A tősgyökeresnek számító családunk 1850-ben telepedett Oroszvárról Mosonba. Ismereteim szerint itt dédszüleim: Deutsch Hermann és Unger Pepi 1876-ban bor- és szeszereskedést nyitottak. Gyula és Károly nevű gyermekeik nevéhez fűződik a mosoni likőr- rum- pálinka- szesz- és bornagykereskedés létrehozása. Közülük Gyula nagyapám 1918-ban bekövetkezett haláláig tevékenykedett és üzte az ipart. Itt élt Mosonban az Osztermayer utcában feleségével, Fischer Rózsával, akinek az édesapja Fischer Ignác a zsidó hitközség első pénztárosa volt. Hat gyermekük közül Ernő fia fejlesztette tovább az ipart, aki az édesapám. Ő Mosonban, 1883-ban született. Iskoláit Pozsonyban és a Bécsi Kereskedelmi Akadémián végezte. A Magyaróvári Gazdasági Akadémián 1906-ban oklevelet szerzett. Szeghalmy Gyula: Dunántúli Vármegyék 1938 szerint 1918-ban a Magnemesítő Állomás igazgatója volt.

Ami a családunk történetét illeti, sajnos kevés mosoni emlékem van, mivel Budapesten jártam iskolába, állandó jelleggel ott is laktam Marianna nevű testvéremmel együtt. Édesanyám Fischer Margit Aszód vidékéről, Domonyból származott, ahol éltek szülei Fischer Edus (Ede) és Brünauer Rézsa (Julianna), így azoknak a segítése és az ottani gazdaság irányítása végett gyakran tartózkodott náluk. A domonyi birtokról Székely Károly körjegyző 1939. július 28.-i Községi bizonyítványa szerint (1221/1939 szám) "Fischer Ede és neje Brünauer Róza a Tisza Kálmán tulajdonát képezett és Zsidó községhez tartozó Ligetpusztai birtokot – amely 1016 kat. hold 932 négyszögöl területű volt – az 1897 év nyarán vették meg tudomásom szerint. Ezen birtokból 1912 évben Fischer Ede és neje eladott 311 kat. hold 143 négyszögöl területet részletfizetés mellett túlnyomó részben Amerikába kivándorolt lakosoknak azon célból, hogy a visszavándorlásukat elősegítse. Az illető kivándorolt vásárlók Amerikából vissza is tértek Zsidóra. Továbbá az Országos Földbirtokrendező Bíróság ezen birtokából a földbirtokrendezés során 190 kat. 1583 négyszögölet juttatott Zsidó község földigénylői részére. Ezen birtok jelenlegi természetbeni állása a művelési ágak szerint a következő: 1. szántóföld területe 448 kat. hold 188 négyszögöl, 2. Kert területe 2 kat. hold 689 négyszögöl, 3. Gyümölcsös területe 5 kat. hold, 4. Rét területe 2 kat. hold 958 négyszögöl, 5. Szőlő területe 22 kat. hold 56 négyszögöl, 6. Legelő területe 12 kat. hold 647 négyszögöl, 7. Erdő területe 183 kat. hold 963 négyszögöl, 8. Földadó alá nem eső terület utak és vízmosások 17 kat. hold 329 négyszögöl. Összes terület 693 kat. hold 630 négyszögöl. Ezen kívül igazolom még, hogy a 8-ik pontban feltüntetett földadó alá nem eső területből 8 kat. hold tógazdaságot létesített, melyben haltenyésztést folytat. Igazolom

még, hogy Fischer Edéné szül. Brünauer Róza 1937. évben meghalt és az ő részét leánya Deutsch Ernőné szül. Fischer Margit örökölte.

Fischer Ede és leánya gazdaságában jelenleg 23 db ló, 6 csikó, 16 ökör, 35 db törzskönyvezett és törzskönyvezés alatt álló tehén, 15 db üsző, 2 db tenyészbika, 190 db sertés, 371 db juh van. Ugyancsak igazolom, hogy ezen birtokon 39 éves cseléd, mégpedig kocsis, béres, dohányos, vincellér, kertész, halór, mezőőr, kovács, bognár, juhász van alkalmazva. Ezen kívül a gazdaságban 22 sommás idénymunkás van évenként alkalmazva és 20 pár aratómunkás.

Igazolom, hogy Fischer Ede és leánya Fischer Margit ezen birtokon elismerten intenzív mintagazdálkodást folytat. Nemcsak egyszerű gabonatermesztéssel foglalkozik, hanem gazdaságában nemesített vetőmagokat használ és termel, ezen kívül a gazdálkodása kiterjedtebb az átlagos gazdálkodásnál azáltal is, hogy 30 kat. holdon dohánytermeléssel, 22 holdon szőlőtermeléssel, 8 kat. holdon haltenyésztéssel és 5 holdon gyümölcsstermeléssel foglalkozik. A gazdálkodás ezen kiterjedt ágainak következménye, hogy azon sokkal több cselédet, szakmány és szakmunkást foglalkoztat.

Ezen kiváló gazdálkodásával a környék lakosságát mintavetőmagokkal és kiváló szarvasmarha és lóállománnyal látja el, miért is őt a környék mintagazdájának tekintjük.

Minden hazafias és szociális és népjóléti intézménynek készséges és bőkezű támogatója.

Zsidó, 1939. év július hó 28-án. Pecsét. Székely Károly s.k. körjegyző.”

A vidéki birtok, sőt a budapesti ház sok munkával járt. Szüleim rendszeresen látogattak és irányítottak bennünket Budapesten. A nyári szünidőt általában a nagyszüleimnél, ritkábban Mosonban töltöttem. Az akkori mosoni játszótársaimról: Stadler doktor fiáról, Petiről, és a Schneider fakereskedő fiáról, Gyuriról vannak emlékeim. Együtt sokat kerékpároztunk. Előfordult, hogy antiszemita gyerekcsoportokba is ütköztünk. Nem tűnt túl veszélyesnek a kiabálásuk. De arra emlékszem, hogy ezekre vicces formában válaszoltunk, többek között:” Zsidó vagyok, nem tagadom, amit sz.rtam, neked adom...”

Szüleim vallásosak voltak, engem is ebben a szellemben neveltek. Mire emlékszem? Gyertyagyújtás péntek este, a zsinagógalátogatás széder- és nagy ünnepeken. Marianna és köztem 11 év a korkülönbség. A családi emlékezet szerint édesapám nagyon vágyott arra, hogy fia legyen, ezért Jeruzsálembé zarándokolt és imádkozott a Siralom Falnál, hogy fia szülessen. Kérése meghallgatásra talált, kívánsága teljesült. Kerekes Sámuel, Enyedy Barnabás 1929-1930-as Monográfiája szerint Deutsch Ernő az Első Világháborúban katonai szolgálatot teljesített. Unokafivére Schneider Lipót a Doberdón hősi halált halt. A II. Világháborút megelőzően az üzemet és birtokot teljes mértékben sújtották a zsidótörvények. Apám a háború után is minden nap imádkozott. Engem zsidó hitoktatóval tanítottak, és 13 éves koromban Budapesten a Bar-Mitzvámot megünnepeltük.

Amikor 1944. március 19-én a németek bevonultak az országba, édesapámnak az utolsó percben sikerült Budapestre utaznia, és szerencsére az ellenőrzést is kikerülte. A családdal a nyarat Budapesten töltöttük, a házunk „csillagos” házzá vált. Itt összegyűjtötték a zsidókat, alig maradt hely a számunkra. Izgalmas időszakokat éltünk át. Október hónapban el kellett tűnni, a 85 éves Edus nagyapámat a pesti gettóba vitték, ahol később ott meg is halt. Mariannével együtt egy közeli szerzetes házba menekültünk, ahol egy használaton kívüli irodában rajtunk kívül kb. tíz gyerekkel együtt bujkáltunk. Majd Marianné vöröskeresztes ápolónőnek jelentkezett, és ő gyűjtötte be a nyilasoktól a „menekültjei”, tehát a mi számunkra is a szükséges élelmiszert. Szüleinkről nem tudtunk semmit sem, valahol hamis papírokkal bujkáltak.

Az első orosz katonát 1945. január 12-én láttam, hamarosan visszamerészkedtünk a lakásunkba, ahol találkoztunk a szüleinkkel. Tavasszal utaztunk vissza Mosonba, a kifosztott, üres, egykori otthonunkba, az Osztermayer utca 3. házszám alá, ahol előzőleg a vidékről beszállított zsidókat gyűjtötték össze, mivel házunk 1944-ben a mosoni gettó

része volt. Megdöbbenéssel szereztem tudomást arról, hogy egykori játszótársaim közül senki sem élte túl a deportálást. Szerencsésnek mondhatom magamat, mert a 127 fő 14 éven aluli gyermek közül én vagyok a második, aki budapesti tartózkodásomnak köszönhetően, életben maradtam. (Gróf Zoltánról van szó. Szerzők megj.)

Megpróbáltuk újra kezdeni az életünket. Apám folytatta az ipart egészen 1948-ig, az államosításig. Ebben az évben érettségiztem, de mivel nem kerültem be az Eötvös Lóránt Egyetem fizika szakára, bár az anyám kijárta a bejutásomat, de a középiskolai káderállapotom miatt a bejutásomat eltörölték. Akkor elhatároztuk, hogy Nyugatra megyek tanulni. De hogy ne otthonról tűnjek el, elmentem Veszprémbe, ahol felvettek a vegyészmérnöki egyetemre. Onnan vonatoztam Mosonba (ahol a hivatalos lakásom volt). M. S. mosoni autószerelő, egy orosz teherautója alá beszerelt egy kétszemélyes bújóhelyet, aminek a segítségével, (amikor az orosz ment Ausztriába katonai felszerelésekért), át tudtunk jutni nehézség nélkül a határon egy Rajk nevű barátommal, aki Bécsben járt egyetemre és Ausztriában segített eljutni az apám egy bécsi barátjához, akit még az első világháborúból ismert. Ezt a módszert különben többször is felhasználta Marianne nővérem szerzetes barátainak a kicsempészésére. Egyszer azonban az orosz részegen egy balesetet csinált, és megtalálták a bújóhelyeket. Marianne ezért került börtönbe Márianosztrára egy évre, és persze nem mehetett tovább az orvosi egyetemre. 1956-ban jött ki nyugatra, és Louvain-ben, ahol én is voltam, fejezte be az orvosi tanulmányait. Utána az USA-ba ment ki, és pszichiátriára specializálta magát. Bécsből eljutottam Párizsba, ahol Károly nagybátyám rá akart beszélni, hogy lépjek be az üzletébe. Ezt nem fogadtam el, végül is sikerült ösztöndíjjal egy belga egyetemet elvégezni, és a karrieremet megteremtmem.

Sajnos, édesanyám betegsége miatt korán, 56 évesen elhalálozott. Ez édesapámat nagyon megviselte és nagyon legyengült. Egyébként sem tudta már folytatni az üzletet, mert azt már korábban államosították, a földbirtokot pedig még mielőtt a zsidótörvények alapján elvették volna, már 1939-ben neveltségesen alacsony áron el kellett adnia, kárpótlást nem kaptunk, mert „elkéstünk” az igény beadásával. Sok mosoni bízta apámat, hogy menjen vissza Mosonba, ahol még volt egy szobája a régi házunkban. Inkább Pesten maradt, hogy megőrizze Marianne nővérem számára szobáját, amihez joga volt, Ő ugyanis börtönbüntetését töltötte, amit az „embercsempészésért” kapott. Apám a még meglévő értékeinek az eladogatásából élt, és közkonyhákön étkezett, hogy ne legyen senkinek terhére. Ritkán tudott csak Mosonba menni, mert a vonatjegy drága volt. 1954 tavaszán Mosonba utazott, ahol egy barátjánál lakott. A régi házunkban még meglévő szobát nem tudta használni, mert a berendezést eladta, a szobát pedig bérbe kiadta. Meglátogatta szerettei sírját a mosoni izraelita temetőben, ahol sírt és imádkozott. Minden nap a zsinagógába ment, hogy Kaddisht imádkozzon szeretteiért. Sajnálta, hogy kevés zsidó maradt Mosonban és azoknak sem volt idejük imádkozni menni.

1954 végén, Pesten apám és nővérem a még meglévő tárgyaik eladásából, zsebkendővarrásból, nővérem kevéske keresetéből és azokból a szeretetsomagokból éltek, melyeket Károly nagybácsim és én küldtem nekik, amiket a szegénységi bizonyítvány alapján vámmentesen kaphattak meg. Apám legnagyobb gondja a lakás fűtése volt, amit nem volt nehéz biztosítani a hat négyzetméteres szobácskában, ami az egykori lakásunk konyhája volt. Apám szív és légzési problémái súlyosbodtak, és 1956. április 17.-én mikor aprófát vitt fel a pincéből a szobába, hogy fűtsön, sajnos meghalt szívszélhűdésben. A mosoni izraelita temetőbe felesége mellé temették el. A nagy múltú Deutsch borkereskedésre már csak az idős mosoniak emlékeznek, és a titkot képező kézzel írott likőr és pálinka receptek, melyeket emlékül őrzök. Szüleim a mosoni temetőben nyugszanak. Sírkövrükön a héber nevük: Cvi és Hoiso olvasható.

Még mindig válaszokra várunk!

Mosonmagyaróvár, és a hozzá tartozó járás zsidóságának elűzése hasonló az ország megyéiből végrehajtott deportálással. Mégis, erről oly kevés szó esik, mintha itt meg sem történt volna. Ha nem ismernénk az itt élő lakosságot, feltételezhetnénk, hogy talán feledékenyek, vagy érzéketlenek lennének? Ezt azonban megcáfolja az a tapasztalat, hogy az 1946-os német nemzetiségűek kitelepítéséről, vagy az 1956-os eseményekről mekkora súllyal emlékeznek. Éppen ezért szembetűnő, hogy a vészkorszak, mintha igaz sem lenne, azt átlépve, kizárólagosan az 1945-től szóló események ismertek, a holocaust eseményeiről és annak áldozatairól megfeledeztek.

A gyűjtő munkánk során számtalan kérdéssel talákoztunk, melyek közül egyesekre az emlékezők hívták fel a figyelmünket, de többségét mi magunk is észleltük. Mivel a „Miért?” kérdésekre az eddig megjelent történelmi, helytörténelmi írásokban a válaszokkal nem talákoztunk, ezért összefoglalóan csak a legfontosabb kérdéseket említjük:

1. Ismeretes, hogy 1944. június 6-án a mosoni gettóból Győrbe szállították az összegyűjtött személyeket. Győrből tovább szállítva a célállomásig: a végrehajtók tudták-e, hogy a „másvilágba” utaztatták e szerencsétlenséggel megpecsételt embercsoportot? S miután megtisztították a várost és a falvakat a csillaggal megbélyegzett másvallásúaktól, ebben a tiszta légtérben: maradt-e, kiknek, és mennyire nyugodt a lelkiismerete? A tízparancsolat szavait idézve: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!” Égbekiáltó a kérdés! Nem hiányolták a szomszédok, a barátok, a rokonok, a tanuló társak, hogy az elszállítottak közül egyáltalán, vagy csak elvétve jött-e valakitől üzenet? Üresek maradtak az iskolapadok, érdeklődött-e valaki az elvittek után? Hová vitte őket a marhaszállító tehervonat? Egyetlen számmal kiáltunk: 126 fő 14 éves korosztályból 125 fő a kegyetlen tömeggyilkosság áldozatává vált! (Közülük egy 14 éves túlélőt találtunk, aki megírta az emlékezését). Emlékeztetőül korcsoport szerint soroljuk a neveket:

7 napos Deutsch Péter. 6 fő 1943-ban született 1 évesek: Fischer László, Lang Róbert, Löwin Sándor, Neumann György, Reisner Ernő, Stern László. 9 fő 1942-ben született 2 évesek: Braun Judit, Freund András, Pollák Róbert, Reisner Éva, Steiner Mária, Singer Róbert, Spuller György, Weisz Éva/. Weisz Éva/2. 4 fő 1941-ben született 3 évesek: Bernát Károly, Deutsch Ferenc, Knapp Zsuzsanna, Pollák Zsuzsi. 2 fő 1940-ben született 4 évesek: Löwin Éva, Irén, Mautner Tibor Miklós. 8 fő 1939-ben született 5 évesek: Berger István /András/, Braun György, Deutsch Ernő, Krausz Zelma, Lang Béla, Reisner Zsuzsanna, Rosenbaum Ferenc, Spuller Judit. 12 fő 1938-ban született 6 évesek: Breiner Márta, Dániel István, Kelemen Veronika, Klein Andor, Klinger Margit, Löwin Róbert, Pollák Éva, Reisner Tibor, Singer György, Steiner Sára, Silberberg Karola, Weisz Éva. 9 fő 1937-ben született 7 évesek: Bozi Alexandra, Deutsch Sándor, Mautner László, Neumann Aranka, Reisner Sándor, Steiner Judit, Silberberg Marika, Singer Zsuzsanna, Weisz Ottó. 13 fő 1936-ban született 8 évesek: Breiner Borbála, Deutsch Ibolya, Farkas Éva, Feigelstock Erika, Krausz József, Klinger Ede, Klein Rudolf, Löwin Tibor, Lang Miklós, Strasser Mária, Silberberg Adolf, Schwartz Magdolna, Weisz Róbert. 13 fő 1935-ben született 9 évesek: Bernát Dénes, Dániel Éva, Deutsch Lajos, Gerstmann Pál, Goldstein Iván, Hirschfeld Rút, Krausz Judit, Löwin Judit, Reisner Áron, Reisner Róbert, Rosenberg Ágota, Steiner Endre, Spuller Miklós, Weisz Róbert. 8 fő 1934-ben született 10 évesek: Berger Zsuzsanna, Bernát Gizi, Frank Zsuzsanna, Galambos Sándor, Löwin

Andor, Steiner József, Silberberg Judit, Silberberg Sándor. 12 fő 1933-ban született 11 évesek: Dániel Ödön, Deutsch Miklós, Gelly Frigyes, Goldstein Tibor, Illés Anna, Klinger Edit, Kurcz Pál, Steiner Ferenc, Steiner Imre, Schlesinger György, Ungár Karcsi. 9 fő 1932-ben született 12 évesek: Bernát Ági, Deutsch Aladár, Galambos Ernő, Gerstl Jutka, Goldberger Irén, Krausz Ilona, Stadler Péter, Schwarcz Mária, Schneider György. 11 fő 1931-ben született 13 évesek: Deutsch Zsuzsa, Deutsch Lajos, Galambos Éva, Klein Róza, Löwin Irén, Schwartz Ilona, Schwartz Julianna, Singer Tamás, Tródl Norbert, Weisz Anna, Weisz Miklós. 8 fő 1930-ban született 14 évesek: Berger Ödön, Lang Lajos, Stadler Imre, Spitzer Andor, Schwartz Veronika, Szigeti István, Ungár Edit, Ungár Miklós. (Az összeírásban 9 fő közül az egyetlen túlélő!) 125 gyermekkel lett kevesebb egyszerre a térségünk. Ők a mi mártírjaink, Mosonmagyaróvár és a hozzá tartozó községek mártírjai. Hiányukért senki sem kiáltott, pedig 1945-ben már kiderült, hogy a gyermekek mindannyian a vézskorszak áldozatai. Az óvodák és az iskolák falain hiába keressük az emléktáblát az áldozatok neveivel. Sokan kérdezik: hogy lehetett ezt elfelejteni?

2. Választ keresünk arra, hogyan adnak számot az arra illetékesek az összes deportálással számúzott személyről (megközelítőleg 800 főről), akiket a mi területünkről „kiárúsítottak”, más szóval értékesítettek? Az ismert tény, hogy e mennyiségből a többség a koncentrációs táborokban az alkalmazott ciklon gáz által semmisült meg. A túlélők elbeszéléseiből azt is tudjuk, hogy a kisebbik részüket munkaerőként hasznosították addig, míg a munkaerejük bírta. De hogy a felkínált létszámból mennyien, mikor, és hol töltötték be a számukra kijelölt küldetést, ez még mindig miért lehet szigorúan statisztikai ismeretlen számadat? Ezt az összesítést hivatottak lennének összegezni mindazon szervek, amelyeknek a feladatai közé tartozott a végrehajtás. Miért nem történt meg ez több mint 60 év alatt? Hiányzik a hiteles leltár elkészítése, a hivatalok általi holtta nyilvánítás, melyből pontos képet nyerhetnénk. Hisz az elkövetett tettek a kevés számú túlélő elbeszéléseiből, és számos történelmi kiadványból is ismertek. Kiknek állt az érdekében olyan levéltári törvény megalkotása, hogy a személyi adatvédelem érdekében 90 évre titkosítsák az iratokat? Történészek, hivatásos kutatók tudományos dolgozatait, műveit tanulmányozzuk, még sem tudjuk, hogy a deportáltak közül kiket, hová és milyen céllal vittek? Kiket, mikor, meddig és hol dolgoztattak? Kiket, mikor és hol pusztítottak el? Kik éltek túl ezt a szörnyűséges kényszermunkát? Miért várat magára ez az elszámolás? Mi kísérletet tettünk e hiány pótlására, amelyhez igénybe vettük az általunk elérhető adatszolgáltatásokat. Ezeket összeállításunkban már megjelöltük, itt összefoglalóan a következőket közöljük: Országon belül 7 fő halt meg: Ágfalva: 1 fő, Győr: 2 fő, Hegyeshalom: 1 fő, Mosonmagyaróvár: 2 fő, Sopron: 1 fő.

Külföldön: Keleti Fronton: 34 fő, Dachau-Mühlldorf: 12 fő, Mauthausen: 41 fő, Siegendorf/Cinfalva: 1 fő, Stutthof (Stutovo) 19 fő, összesen 107 fő elhalálozásáról szóló jelet találtunk.

3. A közösséghez tartozók közül sokan más vallásra tértek át, kikeresztelkedtek (sajnos ez nem minden személynél került átvezetésre az állami anyakönyvekben), de a deportálás alól sem mentesítette ez őket. A kikeresztelkedettekről külön készült névsorban több személy neve hiányzott, akiket ennek ellenére szintén deportáltak. Többek között VASS MÁRTA tanárnő, aki 40 évig a helyi Polgári Iskolában tanított, sőt rövid ideig az intézménynek címzetes igazgatója is lehetett. Nem sikerült eddig felkutatnunk, hogy kerülhetett sor a deportálására, annak ellenére, hogy a magyaróvári római katolikus egyházközösség 1919-ben őt is a 118 főből álló tagjai közé választotta. Ugyancsak nyitott kérdés, hogy a szintén katolikussá vált Győri Gézát és Lukács Leót itt a városban miért gyilkolták meg? Rájuk még a vegyes házasságról szóló rendelkezés is vonatkozott! De ez a rendelkezés nem nyújtott védelmet a többi vegyes házasságban élő kikeresztelkedetteknek és családtagjaiknak sem, akiket 1945. februárjában őrizetbe vétel mellett Győrbe szállítottak. Közülük egy személy önkézzel menekült a halálba a sorscsapás elől. Több

megkeresztelt található a Don-kanyarban elesettek, és a többi koncentrációs táborban elpusztítottak között is. A számtalan megválaszolatlan kérdés között sokakat érdeklő kérdés: miért nem védték meg az egyházközösségek a hozzájuk betértek életét? Ami még szomorúbb, a nevüket is elfelejtették az áldozatok között felsorolni.

4. A deportálást elszenvedők között több mint 100 a gyermekes család. A közösséghez tartozók gyermekszeretete közismert, melynek legfőbb bizonyítéka: a több gyermek vállalása, sőt hogy még 1943-ban is bátran vállalták a gyermekáldást, annak ellenére, hogy már ismertté váltak a zsidótörvények megszorításai. 45 családban egy, 44-ben kettő, 16-ban három, 5-ben négy, 3-ban hat, 1 családban hét gyermeket neveltek. A szülők közül többen megözvegyülve, egyedüli eltartókká váltak. Az anyák küzdelme tovább súlyosbodott az által, hogy a családfenntartó apákat munkaszolgálatra bevonultatták. Közülük többen már 1943-ban a Keleti Fronton eltűntek, mint Bernáth Sándor, Reisner Béla, Rehberger Ferenc, Singer Béla, Singer Adolf, Weisz Jakab, stb. Az itthon maradt özvegyeket a gyermekeikkel a deportálás során ölték meg.

Az édesanyákról általában nagyon kevés szó esik a történetírásokban. Emlékeznünk kell a megfáradt, idős anyákról, nagyanyákról, nagyszülőkről is, akik életüket feláldozta vállalták a több gyermek világrahozatalát és felnevelését. A teljesség igénye nélkül, pl. Menczer Lajosék 10, Breiner Jakabék 7, Feigelstock Lipóték 6, Pollák Gyuláék 5, Gróf Simonék 6, Weisz Ignácék 5 gyermeket neveltek. Az idős, megfáradt szülők sem mentesültek a deportálás alól. Többen közülük a koruknál fogva munkaképtelenné váltak, például a 91 éves özvegy Öszterreicherné. Sokan kérdezik, hogy lehet az, hogy senki sem emelte fel védő szavát az érdekükben? Sem a koruk, sem a többgyermekes családi, anyai, apai mivoltuk nem mentesítette őket az esztelen emberhajzsa elől? Ha már figyelmen kívül hagyták a tízparancsolat 4. pontjának intelmét) „Atyádat, és anyádat tiszteljed!” Többen mondják: „Féltünk”. De 62 év után miért nem beszélnek az elpusztítottokról? Ismét felidézünk báró Apor Vilmos püspök 1944. pünkösdjén a győri székesegyház szószékéről elhangzott bátor hangú beszédét: ... „Aki a kereszténységnek első és legnagyobb parancsát megtagadja, és azt állítja, hogy vannak emberek, csoportok és fajok, amelyek gyűlölete és üldözése meg van engedve, aki azt hirdeti, hogy szabad kínozni embereket, legyenek azok négerek, vagy zsidók, az bármennyire dicsekszik is kereszténységével, pogánynak kell tekinteni. Mindenki, aki az emberkínzást helyesli, vagy abban részt vesz, súlyos bünt követ el és addig feloldozást nem kap, amíg ezt a nagy bünt jóvá nem teszi...” Ezek a szavak nem évültek el Ki oldotta fel ez alól az elkövetett tetteket? és a tetteseket? Miért nem könnyítenek az elkövetett bűnökön, legalább az emlékezéssel? Miért nem állítanak az elpusztított anyák és gyermekeik emlékére Mosonmagyaróváron emlékhelyet? Több községben a második világháború áldozatai közül is kifelejtették a holocaust áldozatait, mint Rajka, Dunakiliti, Hegyeshalom, Levél, Cikolasziget, Darnózseli, Máriakálnok, Mosonszentjános, Mosonszentpéter. A múltó idő segítő eszköze a felejtésnek. A legnagyobb kérdés: lehet-e a deportálásban elpusztítottakat elfelejteni? Mert minek is nevezhető ez a pokolbéli utolsó utaztatása a deportáltaknak azon az úton, amely Auschwitzig vezetett? Bűnhődési „jutalom út” azért, mert zsidóknak születtek? Ha mindannyian egyformán jöttünk a világra, az elmúlás miért nem lehet szintén egyforma valamennyiünk számára? Sajnálatos, hogy ezekről a kérdésekről még 62 év távlatából sem lehet egyértelműen beszélni, hogy világosan és tisztán látható legyen Mosonmagyaróvár és környékének zsidótlanítása, amely egyenértékű a tömeges embermészárlással. Mi erre a bizonyíték? Az idősek, a betegek, a munkaképtelenek, a gyermekek közül (kivételesen az egy 14 éves) senki sem élte túl ezt a jólszervezett, szakszerűen előkészített utolsó utaztatást.

Megbékélés a megtörtént események felett talán akkor válna lehetségessé, ha legalább kísérletet teszünk az emlékek megőrzésére. E gondolatokkal és kérdésekkel kiegészített bővített anyaggal szeretnénk az emlékezést elősegíteni, hogy míg élünk, emlékezzünk!